

Idejna strujanja u hrvatskoj kulturi od 1895. do 1903.

Uvod

Osam godina hrvatske povijesti na prijelomu stoljeća, o kojima je ovdje riječ, završna su faza režima bana Khuena Héderváryja u specifičnim unutrašnjim prilikama Austro-Ugarske Monarhije. Krize, koje su se u dualističkom sistemu Monarhije počele pokazivati već u početku devedesetih godina, produbile su se nakon godine 1895, a očitovale su se drugačije u Austriji nego u Ugarskoj. Isticanje državnopravnih pitanja u Budimpešti radi postizanja što veće samostalnosti prema Beču prati sada još naglašeniji nacionalizam koji guši sve ostale narode. U austrijskom dijelu postepeno jača Kršćansko-socijalna stranka, god. 1897. izbija na kormilo, te otvoreno napada Mađare, a kritizira i dualizam. Uz to, poslije 1895. u tom dijelu zajedničke države nacionalna borba Čeha ponovo se potvrđuje kao otvoreni problem.

U Hrvatskoj u to doba Stranka prava postaje kao opoziciona stranka umjerena, tj. ne bori se više otvoreno protiv dualizma: zapažajući prve znakove krize dualističkog sistema nada se da će vlastodršci tog sistema biti primorani na ustupke Hrvatima. Na osnovi tog stava moglo je godine 1892. doći do zbliženja i suradnje Stranke prava i Neodvisne narodne stranke. Ta suradnja ipak nije bila čvrsta, ni lišena međusobnih trzavica, a to je bilo u probitku Khuenova režima čvrste ruke.

Takve okolnosti političkog života u Hrvatskoj bitno su se poremetile potkraj godine 1895. kad su o dolasku kralja Franje Josipa i ugarskog ministra predsjednika Banffyja u Zagreb hrvatski sveučilištarci spalili mađarsku zastavu usred grada, kao protest protiv mađarske premoći. Istupom mlade hrvatske inteligencije pojavila se jedna nova snaga, ne toliko politička koliko psihološka i moralna, koja će u ovom periodu cjelokupnom javnom životu Hrvatske dati određeni pečat, i stvoriti preduvjete za razvoj politike »novog kursa« od godine 1903.

Opozicione političke stranke, koje su dotada bile ili bar trebale biti pobornice za nacionalne, ekonomske i kulturne interese hrvatskog naroda, sada je s njihovim koncepcijama i načinom borbe kritički sagledala i obzvrjedila ta mlada inteligencija, nazvana već tada Naprednom omladinom. Sve se to zbiva u času kad je za Monarhiju nacionalno pitanje osnovni problem, a nacionalna borba Čeha već u punom jeku. Napredna omladina bila je u to vrijeme u prednosti pred hrvatskim opozicionim političarima ne samo zbog toga što se jedan njen dio nalazio na Praškom sveučilištu, nego i zbog toga što je, samokritična i kritična na hipertrofirano i ne-

realno hrvatstvo, prihvaćala ono što je u danoj situaciji bilo djelotvorno i napredno. npr. dotadašnja iskustva i koncepcije Čeha, a u Hrvatskoj neka gledišta socijalnih demokrata.

Unutar ovog šireg okvira političkog zbivanja od osam godina ocrtava se i jedan uži: područje književnosti i umjetnosti uopće. Kao što je Napredna omladina dala određeni pečat onom prvom, tako je bila nosilac i literarno-umjetničkog pokreta, u književnosti nazvanog Hrvatska moderna, a secesija, Hrvatska secesija na likovnom području. Moderna i Secesija, dvije različite sfere umjetničkog izraza, niču zapravo na istim teoretskim koncepcijama. Ipak je književni pokret dominirao tim razdobljem i bio zapravo idejni nosilac i idejni izraz hrvatske kulture tog razdoblja.

O Hrvatskoj modernoj mnogo se pisalo. Tako D. Prohaska (1916), M. Kombol (1928), I. Hergešić (1935), Lj. Maraković (1935), M. Ujević (1937), M. Marjanović (1951); u novije vrijeme M. Franičević, V. Pavletić i M. Šicel, a dakako Ježić i Barac.¹ Jednim su dijelom to udžbenici ili poglavlja unutar širih tema, ali i samostalni prikazi. Što se tiče osnovnog vrednovanja Moderne, autori su uglavnom istog mišljenja; jedino u pogledu njena trajanja ima različitih tumačenja. Ježić, Šicel i Pavletić² objašnjavaju Hrvatsku modernu, koliko je to potrebno, u vezi s glavnim zapadnim teoretičarima i kritičarima tog vremena (Brandesom, Bahrom, Brunetièrom i dr.), razmahom prirodnih nauka i pozitivizmom. Hergešić je dao osnovne karakteristike glavnih časopisa mlade generacije (*Hrvatska Misao*, *Hrvatski Salon*), a i časopisa *Vijenac*, u kome su mladi surađivali — s obzirom na njihove koncepcije o književnosti. Tako je npr. ustvrdio da su gledišta koja iznosi praška *Hrvatska Misao* god. 1897, prve godine svog izlaženja, utisnula pečat cijelom pokretu mladih tada i u daljnjim godinama. Spomena je vrijedan zaključni osvrt autora na ono što se prije njega pisalo o Modernoj: Hergešić to smatra jednostranim. Ali ni on sam nije se upustio do kraja u prosuđivanje pokreta mladih, naglašavajući da je svojom raspravom htio istaći samo njegove pozitivne elemente. M. Ujević je godine 1937. u časopisu *Hrvatska Revija*³ dao zanimljiv općenitiji osvrt na omladinu, govoreći podjednako o njenoj ulozi u političkom i u književnom životu Hrvatske. Posebnu pažnju posvećuje Ujević djelovanju omladine poslije god. 1900, dokazujući da prije toga nije bila ideološki jedinstvena. Po njemu je pokret omladine tek od 1901. stekao pravo značenje, i to zbog toga što su se prilike u Hrvatskoj razvijale tako da je moralo doći do okupljanja svih koji su još osjećali volju za rad. Naime, poraz opozicije na izborima god. 1901. uzbudio je omladinu, kao što ju je godinu dana prije uzbunio katolički kongres održan u Zagrebu. Sada je sazrela želja za ujedinjenjem svih grupa omladine, a to je zbliženje zahtijevalo reviziju ideja koje su ti mladi ljudi zastupali, i nešto drugačije povezivanje tih ideja. Pojava zajedničkog lista *Hrvatska Misao*, koji je počeo izlaziti u Zagrebu god. 1902, bila je najočitiji rezultat tog okupljanja.

¹ Ne spominjemo sve osvrte ili prikaze suvremenika, jer će o važnijima ionako biti riječi u samom tekstu.

² S. Ježić, *Hrvatska književnost*, Zagreb 1944; M. Šicel, *Pregled novije hrvatske književnosti*, Zagreb 1966; V. Pavletić, *Hrvatska Moderna*, Sarajevo 1961.

³ »Omladina na početku XX stoljeća«, *Hrvatska Revija*, br. 7 i 8.

Ujević nadalje ukazuje na to kako se omladina god. 1902. našla unutar narodnog pokreta, svojom organizacijom i inicijativom. Ujevićeva rasprava prikazala je dakle djelovanje omladine napose u toku godina 1902. i 1903.

Prema tome, ni Hergešićevo prikazivanje uloge omladine u hrvatskoj književnosti na kraju XIX stoljeća, kad je njeno istupanje još imalo prije svega književni oblik, ni Ujevićevo prikazivanje djelovanja omladine u početku XX stoljeća, kad je ono poprimilo i otvoreni politički oblik, nisu do danas dovoljno osvijetlili ulogu te napredne mlade hrvatske inteligencije na prijelomu stoljeća.

M. Marjanović bio je ponukan da o pedesetogodišnjici najviše razvojne točke Hrvatske moderne — a on ju je vidio u godini 1900, u časopisu *Život* — izda svoj vrlo koristan prikaz u dvije knjige s težištem na priloženom izboru izvornih tekstova mladih — »da se spase od zaborava« — i da posluži generacijama za daljnji studij.⁴

Prema tome, nijedan od spomenutih autora nije obuhvatio zbivanja na ostalim područjima kulture, npr. kazališta. Samo na osnovi uvida u cjelokupno djelovanje omladine od god. 1895. do 1903. može se dobiti prava slika. Cilj je ovog rada da tome pridonese, naročito ukazujući na to kroz kakav je splet misaonih pobuda i ideja prolazila ta omladina u toku onih osam godina, usmjerujući u isti mah Hrvatsku — već samom svojom prisutnošću — prema novom razvojnom putu.

I

Trećeg dana boravka kralja Franje Josipa u Zagrebu, 16. listopada 1895, nekoliko sveučilištaraca spalilo je na sabljama mađarsku zastavu ispred spomenika bana Josipa Jelačića, usred grada. Čin je potrajao tek nekoliko trenutaka, a bio je izraz protesta zbog stanja u kojem se našla Hrvatska poslije dvanaestogodišnjeg vladanja bana Dragutina Khuena-Héderváryja i zbog prisutnosti vladara u Zagrebu. Hrvatska historiografija je već narednih godina taj čin ocijenila kao pothvat dalekosežnog značenja u hrvatskoj povijesti.⁵

Hapšenje studenata koji su u tome sudjelovali i njihovo udaljšivanje sa Zagrebačkog sveučilišta primorali su te mlade ljude da nastave studij izvan Hrvatske. Stjepan Radić, jedan od onih koji su se u povodu tog događaja našli u zatvoru, uspio je većinu nagovoriti da se opredijele za Prag, a sam je, izišavši iz zatvora posljednji, u početku lipnja 1896. pošao u Rusiju. Nekoliko mjeseci boravio je u Moskvi i Nižnjem Novgorodu, a potkraj godine stigao je i on u Prag.

⁴ M. Marjanović, *Hrvatska Moderna*, I, II, Zagreb 1951.

⁵ J. Ibler, *Hrvatska politika 1903*, knj. I, Zagreb 1914. Da su i suvremenici tog događaja u Hrvatskoj odmah ocijenili njegovo osobito značenje, svjedoči i poruka Josipa Jurja Strossmayera koju je u toku sudskog procesa sveučilištarcima objavio njihov branitelj dr Šime Mazzura: »Draga djeco (...) onaj veliki čovjek i Mecena hrvatskoga naroda poručuje vam da ste vi oni, koji ste strgli ploču s groba hrvatske javnosti.« Vidi: *Josip Horvat*, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1936, 313.

Već prije ovog javnog istupa sveučilištaraca na njih su utjecale neke nove ideje, a utjecale su nakon toga i dalje na onu mladež koja nije morala napustiti Hrvatsku: npr. neke misli Ksavera Šandora Gjalskog, koje je već prethodne, 1894. iznio u svom romanu »Radmilović«, štampanom u časopisu *Vienac*.⁶

Mladi pravnik Marko Radmilović priznat je pisac i preveden u stranim zemljama, ali u Hrvatskoj za njega gotovo nitko ne zna, zbog nemara kritike. Oštrinom realističkog uočavanja Gjalski opisuje scenu iz jedne zagrebačke kavane u času kada poznati zagrebački kritičar u stranoj štampi nailazi na vrlo povoljan prikaz jednoga književnog djela njemu nepoznatog hrvatskog pisca Radmilovića. Među inteligencijom okupljenom oko kartanja raspituje se uzalud za to ime. Hrvatska svog pisca uopće nije zapazila, a i kako bi kad kritičari domaće pisce, ako ih uopće uoče, nikad ne slave kao koju »slavnu plesačicu ili jahaću u cirkusu (...) pače ni onako kao četveronožna dobitnika darba«. ⁷ Osuđujući tako razinu kritike i stav hrvatske inteligencije prema domaćoj književnosti i kulturi uopće, Gjalski iznosi dalje Radmilovićevu biografiju do tragičnog zapleta. Radmilović stvara iz istinskog unutarnjeg poriva »za istinu i pravdu«, a iz ljubavi prema svojoj zemlji ocrtava baš ono što u njoj ne valja. Boli ga što je u zagrebačkoj inteligenciji i građanskim krugovima zanemaren hrvatski jezik, pa svagdje čuje samo »teutonske glasove«. Nesretan zbog toga u jednom času jada se prijatelju ovako: »Jesmo li mi narod? Je li moguće, da je eto na minulo 50 godina, što su Drašković i Gaj probudili narod? (...) Ta rašta i za koga radimo mi svi? (...) Sad razumijem jednu prodju hrvatskoj knjizi. Ta onaj svijet ne može čutiti potrebe za njom, kad mu hrvatski jezik nije njegov! Ah, po tome sudeći, ne će valjada ni za kakvu dobru knjigu imati mnogo smisla, bilo njemačku, francusku ili talijansku, jer vjerujte mi, da ima toga smisla, onda bi se naučio ljubavi k rođenoj riječi svoje domovine!«⁸

Međutim, Radmilović ne samo da nije priznat, nego je i ozloglašen baš zbog toga što se bavi književnošću. Shvaćanja mjerodavnih krugova takva su da Radmilović iz tog razloga ne može dobiti namještenje čak ni u pravnoj struci.

Ipak uspijeva dovršiti svoj posljednji roman. Matica hrvatska rukopis pozitivno ocjenjuje, ali odbija da ga štampa, s motivacijom da prilike ne dopuštaju da se izide u javnost s kritikom tadašnjeg društva, a to je bila glavna misaona podloga Radmilovićeve romana. Kad na svoju ruku nađe izdavača, njegov roman ne naiđe na odaziv publike. Izvrnut javnom ruglu u Zagrebu i provinciji, razočaran u narodu za koji stvara, te u krajnjoj neimaštini, Radmiloviću se smrači um i on uskoro zatim umre u ludnici.

Ovako opisana sudbina jednoga hrvatskog pisca i stav odgovornih krugova prema kulturi općenito, a napose prema književnosti, dojmili su se javnosti, naročito omladine, koja je i sama na kritici tadašnjega društva htjela graditi dalje.

⁶ K. Š. *Gjalski*, Radmilović, *Vienac* XXVI/1894, 3. veljače, br. 5, str. 150, do XXVI/1894. 8. rujna, br. 36, str. 565.

⁷ K. Š. *Gjalski*, Sveukupna djela III b. g., str. 27.

⁸ N. dj., str. 47—48.

I osvrti kritičara Jovana Hranilovića i Čedomila Jakše u toku 1895. povećali su publicitet tom romanu.⁹ Čedomil Jakša pozivao je pod dojmom te »žrtve nemara vlastitog naroda« na moralni i intelektualni preporod svakog pojedinca u hrvatskom društvu, citirajući francuskog pisca Renana koji je smatrao da je cilj prema kojemu čovječanstvo teži intelektualno i moralno savršenstvo.

Dok je Čedomil Jakša stavio težište na moralnu stranu romana, Jovan Hranilović unio je u svojju kritiku »Radmilovića« poetsku notu uspoređujući ga s tragičnim i plemenitim likom iz grčke mitologije, likom lučonoše Prometeja. Ta Hranilovićeva nesumnjivo predimenzionirana vizija, ta osjećajno pisana kritika ipak dobiva opravdanje u času kad Hranilović citira Šenoinu spoznaju izraženu u pjesmi »Vilin prsten«: »Kog' vila uzme pjesmi pobratima, da nevjerom si ne bude joj kriv, od dvaju puta jedan odbrat ima, vilovat doviek il' mrtvovat živ.« — Oba kritičara hvalila su stil i psihološku snagu piščevu, a Hranilović ga smatra najboljim pripovjedačem Hrvatske, te ga uspoređuje s Turgenjevom.

Osim ovog događaja na domaćem književnom polju, na mnijenje mladih utjecali su i mnogi prijevodi ruske proze i članci o ruskim piscima u zagrebačkim časopisima. Tako je godine 1895. A. Radić objelodanio svoj prikaz ruske književnosti od 1890. do 1895.¹⁰ Tako je zagrebačkoj omladini u toku godine 1895. ipak više nego prije dospijevala u ruke književnost izričito realističkog smjera i ostavljala traga na tim mladim duševnostima. Kako je *Vienac* upravo te godine objavio u prijevodu i »Filozofiju umjetnosti« francuskog kritičara i historičara Hippolytea Tainea, i taj je svojevrсни pristup umjetnosti ostavio određen utisak na tu mladež.¹¹ Taine je sebi postavio pitanje »prirodnih veza« umjetničkoga djela. Pod »prirodnim« vezama on razumijeva stvarne veze (sličnost, boje ili kompozicije između dviju slika npr.) — za razliku od »idejnih« veza kakve mogu postojati između dviju grana umjetnosti, npr. slikarstva i književnosti. Tako je došao do zaključka da svako djelo nastaje iz cjelokupnog životnog stvaranja umjetnika, u vezi s nekom skupinom umjetnika, i povezano s nekom sredinom. Najbliži okvir umjetničkom djelu Taine je nazvao »l'oeuvre«, životno djelo samoga stvaraoca, drugi, širi okvir, »la famille«, obitelj umjetnika, tj. krug, skupina ili škola iz koje je umjetnik potekao, a često u njoj ostao cijelog života.

Te osobine umjetničkoga djela uočili su već i drugi filozofi, estetičari i povjesničari umjetnosti prije Tainea, pa s tim spoznajama nije ovaj mislilac uzbudio svoje suvremenike. Najveće otkriće Tainovo bila je »sredina«, »le milieu«, u kojoj nastaje umjetničko djelo. Za razliku od mnogih drugih prijašnjih mislilaca koji su i o tom faktoru nešto već rekli, Taine je prvi razradio taj pojam analitički. Po njegovom shvaćanju, unutar sredine odlučni su za nastanak umjetničkoga djela ovi faktori: ekonomsko stanje, veza raspoloženja umjetničkoga djela i raspoloženja publike te sadržaj umjetničkoga djela koji ima svoj korijen u životu društva. Iako je

⁹ Čedomil Jakša, O »Radmiloviću«, *Vienac* 10, 1895, 151—155; Jovan Hranilović, »Radmilović«, *Vienac*, 6, 1895, 89—94.

¹⁰ A. Radić, O ruskoj književnosti, Sabrana djela XVII, Zagreb 1937.

¹¹ H. Taine, Filozofija umjetnosti, preveo V. Polić, *Vienac* 2, 1895, 30; 5, 76—77 do 25/399.

Taine neko značenje u nastajanju umjetničkih djela pripisivao još i rasi i naročitoj sklonosti naroda, svom pojmu »sredine« pridavao je centralno značenje u vlastitoj teoriji, a i na suvremenike je upravo tom koncepcijom ostavio najjači dojam. Taineova filozofija umjetnosti objašnjavala je umjetničko djelo kao rezultat mnogih vanjskih komponenata, koje su dane s prirodno-društvenim uvjetima njegove životne okoline. Taine je, dakle, zastupao pozitivizam. Omladina je njegovo učenje rado prihvatila zbog toga što su njena kritika društva i želja da se to društvo mijenja našle opravdanje upravo u Taineovu tumačenju da »sredina« (tj. društvo) bitno određuje značaj i kakvoću umjetničkog stvaralaštva.

Nema sumnje da su u tadašnjim skućenim prilikama sve te ideje širile horizonte mladim ljudima. U *Vienci* je iste godine, 1895, i mladi Milivoj Dežman (Ivanov) objavio svoju »Ispovijed«. Tim je sastavom vrlo dobro izrazio unutrašnje nezadovoljstvo tadašnje hrvatske mladeži, a i njenu želju da nešto uradi.¹²

Međutim, usprkos tim gibanjima, usprkos istupima studenata, potkraj god. 1895. nije bilo mnogo nade da će se u Hrvatskoj uskoro nešto postići, pogotovo na političkom planu. Nakon poraza na izborima u Hrvatskoj godine 1892. opozicione stranke — Neodvisna narodna stranka (»Obzoraši«) i Stranka prava — bile su se doduše složile na zajedničkom »programu hrvatskih oporbenih stranaka« iz godine 1894, ali dva dana nakon spaljivanja mađarske zastave došlo je do rascjepa u Stranci prava, pa je politička opozicija u Hrvatskoj s još jednom strankom, »Čistom« strankom prava, s obzirom na već postojeću podijeljenost, dobila nov udarac. Zagrebački sveučilištarci, koji su se god. 1896. našli u Pragu, dospjeli su brzo pod utjecaj nekih vodećih ličnosti i ideja. Prag je već od godine 1882, godine osnutka češkog sveučilišta, bio poprište osobitog vrenja. Tomaš Garrigue Masaryk, koji je na novom sveučilištu imenovan profesorom filozofije, pokrenuo je godine 1883. časopis *Athenaeum* u kome je iznosio i obrazlagao svoje ideje i shvaćanja. Godine 1886. list *Čas* poveo je i političku borbu za Masarykove ideje. Naprednjački pokret u češkoj omladini bio je dakle već učvršćen i raširen u času kada su zagrebački

¹² »Glavno, što me muči, silna je dosada. Nije to obična dosada, nego neka čudna dosada, koja ne da, da isto misliš, isto radiš (...). Ja se zbilja ne sjećam, da sam ikad bio osobito ljut ili veseo ili žalostan. Oh da znate (...) kako bih rado, da me nešto potrese. Da mi dade života, snage, poleta! (...) Zar ću zbilja u ništa propasti?! (...) Drugi još imaju neki cilj, neku osnovu, a ja?! (...) Vidite, ja se ne slažem s većinom (...) U mene nema nazora, a ljudi poljepšavaju tu nestalnost i zovu je evolucijom (...) Evo, neki skup pobrkanih ideja, opažanja, to me je smelo. Da znate, kako mrzim na vlastite misli. Da znadu oni filozofi, pjesnici i političari, koje sam čitao ili slušao, što su polučili? Ulili mi u dušu neku težnju za spoznajom istine, koju ne mogu svladati. Pošao sam u svijet, tražio, kušao sve i sva i evo neumoran sam, satrven (...) Ali budite sigurni da me nije ništa zavelo, samo sve ove stvari raskomadale su mi dušu. (...) Danas napokon dao sam ostavku. Ne ću više služiti (...) Zar nije sve isto, gdje će me jednom ovako i onako s ovog svijeta nestati za uvijek (...) O misli bez čina, bez odvažnosti, što se titrate sa mnogi! Dajte, živite me nerada, nadite mi koju životnu svrhu, ja vam dajem pol života. Nemojte da živim ovako raskomadan, rastočen, slomljen!« *Ivanov, Ispovijed, Vienac*, god. XXVII, br. 15, 13. travnja 1895, str. 229—230, br. 16, 20. travanj 1895, str. 245—246.

sveučilištarci stigli u Prag.¹³ Pod utjecajem političkih stranaka u Hrvatskoj oni su idejno podijeljeni i onda kad na nagovor S. Radića dolaze u Prag da nastave studije. Na Praškom sveučilištu slušaju Masarykova predavanja i upoznaju Františka Hlavačka, istaknutog pobornika Masarykovih ideja među češkom mladeži.

Kao filozof Masaryk je godine 1898. imao za sobom već niz objavljenih radova. Među tim radovima naročito je značajan bio jedan iz godine 1885: »Zakládové konkrétné logiky. Třídění a soustava věd«, i dva novija iz 1895. i 1896: »Češka otázka, Snahy a tužby národního obrození« i »Jan Hus, naše obrození a naše reformace«. God. 1898. bila su štampana i Masarykova predavanja iz praktične filozofije pod naslovom »Kako valja raditi«,¹⁴ Hrvatski sveučilištarci imali su dakle mnoge mogućnosti da upoznaju Masarykove ideje.

Smatrajući da čovjek nije samo razumno biće, Masaryk se zalagao za jedinstvo intelekta i osjećajnosti i za djelotvornost u životu. Taj zahtjev da čovjek bude i razuman i osjećajan Masaryk nije sprečavao da načelno povučé odlučnu granicu između aktivnosti intelekta, koji u nauci treba da djeluje slobodno, metodično i nesputato, i osjećajne intuicije, angažirane u religiji. U religiji pojedinac ne spoznaje cjelinu svijeta i života umom nego doživljavanjem, a isto tako i samo božanstvo ne zahvaća razumom. S religijom je Masaryk usko povezivao i etiku. Zahtijevao je da čovjek i iz etičkih motiva bude djelotvoran, da se bori protiv zla, zalaže za dobro, pomaže drugima. Znanost je Masaryk htio odlučno okrenuti životu i konkretnim životnim problemima. Iz tog zahtjeva proizlazio je i osobito živ interes Masaryka za sociologiju, te želja da se neposredni problemi, i nacionalni i socijalni, rješavaju znanstvenim metodama.

»Naša narodnost mora biti isto što i ljubav prema čovjeku.« Ta Masarykova izreka, koja nije originalna nego potječe od J. Kollára, ideologa nacije još iz romantizma, ipak najsažetije pokazuje kako i taj mislilac češkog naroda, koji je potkraj devetnaestog stoljeća još u mnogo čemu sputan, nije htio nacionalizam bez etike. Naprotiv, on je nacionalizam i etiku spajao, tražeći moral podjednako u javnom kao i u privatnom životu.

Zauzimajući se za Čehe kao za mali narod na nepovoljnom geopolitičkom položaju, Masaryk je prije svega htio podići njihovu moralnu svijest. Smisao povijesti, pa tako i češke, tražio je u općeljudskim etičkim vrednotama. Zato nije toliko isticao političke ili državne, koliko kulturne tradicije Čeha, a među njima je osobito naglašavao pokret Jana Husa, kao mo-

¹³ Jan Havránek je u svojoj raspravi »Die Studenten an der Schwelle des modernen tschechischen politischen Lebens« (Acta Universitatis Carolinae philosophica et historica, Prag 1969, 4, 29—52) ukazao na značenje Kongresa naprednih slavenskih studenata, koji je baš na inicijativu čeških naprednih studenata god. 1891. održan u Pragu, usprkos zabrani sveučilišnih i policijskih vlasti. Prisutni su bili delegati Poljaka, Rusa, Hrvata, Srba, Slovaka, Čeha i Rusina. Kongres je tražio potpunu ravnopravnost slavenskih naroda unutar Monarhije i dr. Drugi Kongres slavenskih naprednih studenata održan je već naredne godine 1892. u Beču. Na njemu, prema Havráneku, Hrvati nisu sudjelovali. Razmatran je program iz god. 1891. i njegova izmjena. Havránek spominje da su studenti poslali pozdravni brzojav socijaldemokratima, koji su istodobno održavali kongres u Beču.

¹⁴ T. G. Masaryk, Kako valja raditi; sa češkog preveo Josip Nikšić, Zagreb 1927. Knjiga sadrži misli iz Masarykovih predavanja na češkom sveučilištu u Pragu. Prvi put su štampana god. 1898. i 1899. u slovačkom časopisu Hlas.

ralno-etičke snage češkog naroda, koja se manifestira i u kasnijim stoljećima, npr. u pojavi pedagoga i posljednjeg biskupa Češke braće Komenškog, u XVII st., ili čeških preporoditelja s kraja XVIII i iz XIX stoljeća Dobrovskog, Havlíčka, Kollára i Palackog.

Osjetljiv za suvremene socijalne pojave i teškoće, Masaryk je pažljivo studirao i Marxa. Godine 1899. izlazi u Beču njegovo opsežno naučno djelo »Die philosophischen und soziologischen Grundlagen des Marxismus«, u kome nastoji dokazati da Marxova materijalistička koncepcija kao filozofski nazor na svijet i historijski materijalizam kao tumačenje povijesti čovječanstva nisu ni naučno, ni filozofski dovoljno fundirani i obrazloženi, zaključujući da je cjelokupna Marxova misao zapravo nejasni eklekticism. U istom djelu Masaryk je dokazivao i proturječnosti između I i III knjige Marxova »Kapitala«, i to da su već prvi Marxovi sljedbenici odstupali od koncepcija svog učitelja. Ukazujući još i na razmimoilaženja između Kautskog i Schönlancka, Liebknechta i Bebela, Bernsteina i Plehanova i drugih, Masaryk je zaključivao da je posijedi filozofska i naučna kriza (ne raspad) marksizma, da ta kriza zahtijeva reviziju — po Masarykovu mišljenju — neodrživih filozofskih i socioloških postavki marksizma, ali da sama po sebi ta kritika nikako ne znači i krizu socijalizma. Masaryk je nadalje borbi klasa u djelima Marxa suprotstavljao misao o njihovu dopunjavanju i suradnji. Iako se u tome Masaryk dodiruje s revizionistom Bernsteinom, koji je također bio protivnik klasne borbe, nikako ne treba shvatiti da je Bernstein utjecao na Masaryka. Već smo spomenuli da je Masaryk svoje koncepcije nadovezivao zapravo na pokret Jana Husa i njegove sljedbenike. Odatle i Masarykovo tumačenje da je jedini put koji vodi do ostvarenja socijalne pravde — etički preporod pojedinca. U tome je dakle Masaryk zastupao zapravo kršćanske etičke principe.

Politički je realizam Masaryk shvaćao kao djelotvornost svakog pojedinca u sadašnjosti, a ova se osniva, kako smo već rekli, na usklađenosti razuma i osjećaja. Zbog toga je Masaryk poštovao »sitni rad«, koji pomalo vodi ostvarenju velikih ciljeva jednog naroda, pa i najvećih ideja.

Kao sveučilišni profesor Masaryk je sa katedre obrazlagao ta svoja gledišta, pa je nedovoljno iskusnu omladinu odvrćao od velikih djela, od prinošenja žrtava, ili čak samog života, za svoj narod. Umjesto toga upućivao ju je na neposredni, najpotrebniji rad, tvrdeći da takav rad ne vodi sitničavosti, nego naprotiv svojevrsnom junaštvu pojedinca. Zato je od svakog zahtijevao što temeljitiju opću naobrazbu, ali i stručnu, uviđajući da je suvremeni svijet specijaliziran. U naučnom radu zahtijevao je prije svega točnost, a u ime točnosti pozornost. Tako je svoje slušače poučavao svrsishodnom čitanju knjiga i sustavnom radu na vlastitoj naobrazbi. Upravo jer je politici pridavao veliku važnost, zahtijevao je od svakoga da se i politički obrazuje. Masaryk je tvrdio da je pojedinac onaj koji svojim radom najbolje može koristiti zajednici, tj. svom narodu. Zato neka svaki u vlastitom narodu traži svoje polje rada. Ono osnovno što su hrvatski sveučilištarci naučili na Praškom sveučilištu i od čega je, s obzirom na društveno-političke prilike njihove zemlje, bilo i praktične koristi, može se dakle sažeti ovako: Pod uplivom Masarykove »realne politike« uviđaju jalovost pravaške državnopravne koncepcije, pa se zalažu za

sitan, svakodnevni, uporni rad, socijalni i kulturni, kao jedino ispravan. Kako je Masaryk naglašavao važnost socijalnog rada, on je u socijaldemokratima vidio saveznika. Takav njegov stav razvija i u hrvatskih sveučilištaraca simpatije i dovodi kasnije do suradnje sa hrvatskom socijalnom demokracijom. Nadalje, tek nakon dolaska u Prag hrvatski su studenti postali svjesni prave opasnosti od njemačkog tzv. »Drang nach Osten«. Spoznavši tu opasnost u Češkoj, shvatili su da bi i Hrvatska, kao istočnija slavenska zemlja, također došla pod takav njemački pritisak — pa je tako došlo do približavanja i razumijevanja između Hrvata i Srba, i probudila se ideja o slavenskoj uzajamnosti. Masaryk je odlučno istupao i protiv hijerarhijskog, apodiktičkog stava klera, koji je svim događajima u društvu i kulturi htio nametnuti svoja mjerila. Taj su anti-klerikalizam zastupali i hrvatski studenti, pa će s jačanjem katoličke struje u Hrvatskoj doći s njom u otvoreni sukob, kako ćemo kasnije vidjeti.

Sve te i druge misli odrazile su se doskora i u aktivnostima hrvatskih studenata u samom Pragu.¹⁶

U to se vrijeme u Hrvatskoj javlja Socijaldemokratska stranka, osnovana godine 1894, dakle neposredno prije nastupa Napredne omladine u političkom životu Hrvatske.

Socijalističke ideje u Hrvatskoj javljaju se među pojedincima ili manjim radničkim grupama već prije početne krize dualizma, tj. prije godine 1890, a zatim se do 1903, usporedo s postepenim ekonomskim razvojem zemlje, šire i učvršćuju u obliku socijalističkog radničkog pokreta s karakteristikama koje odražavaju prilike u Hrvatskoj, pa ga čine različitim od socijalističkih pokreta Druge internacionale.¹⁶

Iako se stranka u propagiranju svojih načela obraća i seljacima i intelektualcima, pravi su nosioci tih načela ipak samo obrtnički radnici i mali obrtnici, a prvih godina XX stoljeća još i tvornički radnici. Intelektualaca sve do godine 1903/4. u njoj nema, iako je uočljiva simpatija i moralna podrška Napredne omladine od godine 1897. nadalje. O posljedicama nesudjelovanja inteligencije u stranci s obzirom na predmet ovog rada, bit će kasnije govora.

Među svoje političke ciljeve Socijaldemokratska stranka stavila je na prvo mjesto opće, jednako i izravno pravo glasa, na drugo potpunu samoupravu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, a dalje slobodu štampe, govora, osnivanja i sastajanja društava, ravnopravnost žene i osiguranje slobode savjesti, tj., osuđivala je svaku prevlast, nacionalnu, vjersku ili društvenu, raznarodivanje i silovito nametanje narodnosti, vjere ili imena narodnosti. Stranka je zahtijevala beskonfesionalne škole, besplatno školovanje i dr.¹⁷ To je dakle prva stranka u Hrvatskoj koja demokratizaciju političkog života i rješavanja socijalnih pitanja širih slojeva u svom političkom pro-

¹⁶ O Masarykovim idejama usporedi V. Dvorniković, Masaryk kao filozof i sociolog, T. G. Masaryk — Zbornik, priredila Jugoslovensko-čehoslovačka liga u Beogradu, Beograd—Prah 1927. O značaju Masaryka za naše studente pisala je dr. Milada Paulová, Tomáš G. Masaryk a Jihoslované, Československo-jihoslovačská Revue, Prag, VII, 9-10.

¹⁶ O tome vidi M. Gross, Razvoj socijalističke ideje u Hrvatskoj 1890—1907, *Putevi revolucije* III/1965, br. 5.

¹⁷ »Program i organizacija Socijalno-demokratske stranke u Hrvatskoj i Slavoniji«, Zagreb 1904

gramu stavlja na prvo mjesto, pa u razdoblju od godine 1894. do pojave Napredne omladine godine 1897 — koja će također naglasiti potrebu demokratizacije i poboljšanja socijalnog stanja naroda — jedina zastupa ta načela.

Važnost nacionalnog pitanja u Hrvatskoj socijaldemokrati nisu sagledavali u potpunosti, ne samo zbog toga što njihovi uzori — austrijska i njemačka socijalna demokracija — nisu postavljali nikakav nacionalni program, nego i zbog toga što su nacionalno pitanje u lokalnim razmjerima Hrvatske gledali uglavnom kao nacionalistički sukob između hrvatske i srpske buržoazije — dakle borbu za lične interese — pa su previdjeli bit nacionalnog pitanja: borbu protiv tuđinske prevlasti.¹⁸ U tom razdoblju raspirivanju nacionalnih strasti buržoazije, koja u taj vrtlog nastoji uvući i šire slojeve, socijaldemokrati u Hrvatskoj pružaju otpor, propagirajući u hrvatskom i srpskom narodu slogu, jedini prije nastupa Napredne omladine. Što se tiče kulturnog programa socijaldemokrata, odnosno njihova mogućeg doprinosa idejnim strujanjima u hrvatskoj kulturi tog razdoblja, valja reći: socijaldemokracija nema svoje inteligencije. Njena se kulturna politika odnosi na podizanje općeprosvjetnog a inače vrlo niskog nivoa radnika pomoću različitih kulturno-prosvjetnih priredaba, agitacije, tečaja i književnih priloga u socijalističkoj štampi.¹⁹

Takva djelatnost, dakako, nema važnosti za analizu idejnih strujanja. Ali u vrednovanju domaće i strane književnosti i poezije socijaldemokrati su odlučno i dosljedno zastupali realistički smjer sa socijalnom tendencijom. Da je tih godina s obzirom na hrvatsku umjetnost bio u pitanju samo ukus čitalačke publike, tj. bolje ili slabije prihvaćanje nekoga književnog djela, taj bi kriterij socijaldemokrata bio manje značajan. Međutim, to su godine previranja, nezadovoljstva postojećim i postignutim, mučnog traženja novog umjetničkog izraza. Sjetimo se kako godine 1897. prvak Hrvatske moderne Milivoj Dežman ispovijeda kaos svoga duševnog stanja! A iste godine Milan Šarić kao motto svom prikazu hrvatske književnosti stavlja Hamletove riječi: »Nešto je trulo u zemlji Danskoj.«²⁰ Neki od mladih postavljaju pitanje može li se Gjalski zaista smatrati najboljim hrvatskim piscem tog vremena; preispituje se dakle i već priznata kvaliteta.

U takvim se prilikama generacija mladih, koja je svojim snagama i mogućnostima imala usmjeriti hrvatsku kulturu novim putovima, mučila pod pritiskom historijskog časa, kao uostalom svaka generacija kojoj padne u dio takva uloga. Ako je dakle u atmosferi takvog previranja postojala jedna društveno-politička snaga koja je — prema pitanju: kojim smjerom da krene hrvatska književnost — zauzela odlučan stav, kao što je učinila socijalna demokracija, onda je to svakako imalo važnost veću od samo polemičke ili komparativne.

Tako je dakle socijalna demokracija u Hrvatskoj, iako do godine 1904. nema svoje inteligencije, osobito odmah nakon osnivanja stranke godine 1894, ipak mogla — na temelju svoga političkog programa s naglašenom

¹⁸ Vidi *M. Gross*, n. dj.

¹⁹ O toj svestranoj djelatnosti socijaldemokrata govori prilog u *Časopisu za suvremenu povijest* br. 1—2/1969, str. 115—137.

²⁰ O ovome će kasnije biti riječi.

socijalnom problematikom — zauzeti stav prema pitanjima književnosti. Odnos socijaldemokrata i Napredne omladine bio je uzajamno povoljan. To je i razumljivo jer Napredna omladina, kako smo već rekli, stoji pod uplivom Masarykovih koncepcija o pučkoj politici i potrebi realnog, sitnog rada u narodu. Ovo posljednje dovodi do zalaganja Napredne omladine za kulturno-prosvjetnu politiku socijaldemokrata, a ponekad i suradnju.²¹

II

U međuvremenu su studenti u Pragu počeli djelovati. Desetog siječnja 1897. izdaju prvi broj časopisa *Hrvatska Misao*.²² Taj časopis nije izišao neočekivano u Hrvatskoj. Prema M. Marjanoviću, jedan rukopis Stjepana Radića najavljivao je taj događaj, išao iz ruke u ruku, a srednjoškolci su ga prepisivali i širili čak izvan Zagreba.²³ Taj je rukopis preporučivao omladini da politiku u Hrvatskoj ne prosuđuje po pisanju tadašnjih novina; govorio joj je o potrebi jedinstvenog morala i jednog uvjerenja u javnom i privatnom životu, a naročito o potrebi jedne nove struje unutar javnog reda, struje koja bi bila slavenski i pučki nastrojena. Radić je u ime tih gledišta nagovarao mladež da život oko sebe prosuđuje kritički i samostalno, a sama da se što savjesnije spremi za javno djelovanje.

U tom nastojanju na izobrazbi hrvatske školske omladine i oblikovanju budućih javnih radnika sami su izdavači pošli još korak dalje: u pozivu za pretplatu izjavljuju da će se služiti priznatim stranim piscima, naročito ruskim, češkim i francuskim, ne bi li tako mlade ljude u Hrvatskoj upoznali i suočili s onim mislima i gledištima koje im ne pružaju domaći političari na vlasti, a ni opozicione stranke.²⁴ Nezadovoljna dakle sredinom i okvirima u kojima se odgaja mladež u Hrvatskoj, nezadovoljna i samim sadržajem tog odgoja, *Hrvatska Misao* je u programatskom članku svoga prvog broja ovako formulirala bit svoga nastojanja prema hrvatskoj mladeži: »Djetinjasta ljubav k moru, k jezerima, šumama, gorama i izvorima može da ugrije mladu maštu i da na čas zanese koje srce, ali cijelu dušu proniknuti, svu duševnu snagu sabrati i nesavladivom je učiniti može samo muževna ljubav k cijelomu narodu, ljubav i razumijevanje narodnih potreba i težnja. Danas je hrvatska mladež puna romantizma... a mi hoćemo da ta mladež počne realno misliti, da razabere da je narodu već do nokata dogorjelo, da narod već očajava, da propada moralno, umire materijalno. Dakle mjesto oduševljenih zdravica, brzojava, pouzdanica i izjava mi hoćemo promišljen rad na polju gospodar-

²¹ Vidi reviju mladih *Hrvatski salon*, IV, 1898, članak o posjeti radništva izložbi Društva hrvatskih umjetnika.

²² *Hrvatska Misao*, List za književnost, politiku i pitanja socijalna. Odgovorni urednik: Fanta Hlavaček. Urednici: Živan Bertić, Milan Heimrl, Franjo Hlavaček, Svetomir Koričić, Franjo Poljak i Milan Šarić.

²³ M. Marjanović, *Hrvatska Moderna* I, Zagreb 1951, 29.

²⁴ M. Marjanović, *Hrvatska Moderna*, Izbor književne kritike, I knjiga (1897—1900), Zagreb 1951, str. 29, govori o tome: »Elaborat se kao rukopis širio ne samo u Pragu, nego je dopro i do nekoliko đačkih centara u Hrvatskoj i razbudio i okupio odmah nešto 'novosmjeraša', koji su željno očekivali novi časopis.«

skom prosvjetnom i političkom.« Taj je stav *Hrvatska Misao* još podrobnije izrazila u uvodnom članku »Što hoćemo«, štampanom također u prvom broju. U njemu se, između ostaloga, kaže: »Svagdje se u naprednih naroda brinu u prvom redu za što temeljitiju naobrazbu i što bolji uzgoj mladeži i širokih slojeva naroda. Brinu se za to vlade, brinu čitave udruge, brinu pojedinci. Samo u Hrvatskoj madjaronska vlada radi, kao da drži, da su škole samo zato potrebne, što bez škola ne bi bilo činovnika, a bez činovnika ne bi bilo današnje madjaronske većine ni današnje madjaronske vlade. Da u školama valja buditi narodnu svijest i narodni ponos, da u njima valja stvarati ljude sposobne za život na svakom polju ljudskoga rada, o tom madjaronska vlada neće da znade. . . Ni hrvatska opozicija sustavno ne uči ni mladeži ni puka. U nje ima i poštenja i znanja — ali prave ljubavi za mladež i za puk kao da nema, jer inače ne bi mogla podnijeti da ta mladež već kroz trideset godina samo buči, a taj puk da se neprestance samo uzrujava i draži. . . U nastojanju da hrvatskome đaštvu dademo misli kojih mu policajna madjaronska vlada neće da daje, a opozicija za sada ne može, pomagat ćemo si djelima umnih prijatelja i učitelja mladeži, kakovih na svoju sreću imadu i Rusi i Česi i Francuzi, da ne spominjemo drugih naroda (. . .).«

Zalažući se za političku naobrazbu umjesto političkog maštanja, za realan rad umjesto pjesničke dangube, časopis je svojim čitaocima u uvodniku najavio i oblik u kome želi da se to ostvaruje: »U Hrvatskoj treba barem desetorice, da zaviknu i jedan 'Živio', a za 'Preat' treba i stotine, a pogotovo nesmije pojedinac da on sam nešto važna izjavi ili učini. Tako nam je u krv prešlo, da se pitamo koliko ih je to kazalo ili učinilo, da posvema zaboravljamo na ono što kazaše ili učiniše (. . .). Mi hoćemo da to prestane, hoćemo, da svaki slobodno kaže svoju misao, slobodno brani svoje uvjerenje (. . .). Hoćemo da prestane u nas teorija, po kojoj netko smije govoriti i pisati samo kao 'pravaš', 'obzoraš' ili narodnjak, nego da svaki čovjek ima i mora imati i razvitu svoju ličnost, koje ne gubi i ne smije gubiti, pristupi li on ma kojoj mu drago stranci.« Želeći svakom pojedincu pravo da »sam govori i radi«, uvodni je članak istakao želju da Hrvati ni kao narod ne postupaju drugačije. »Kod same pomisli na to da bi Madjarska ili uopće koja mu drago — državna vlast imala pravo suditi čitavim narodima, sva nam se duša buni, zato svi hoćemo da se u Hrvatskoj obori mnijenje, da nam Hrvatima valja s visoka gledati borbu nemadjarskih naroda. U Ugarskoj hoćemo da i mi u tu borbu stupimo rame o rame s tim narodima.« Svi urednici časopisa bili su u Pragu, ali u krug njihovih suradnika ušli su još i Ivan Lorković iz Zagreba i Milivoj Dežman (Ivanov), koji se tada nalazio u Beču. Za orijentaciju mladih ljudi u Zagrebu u pogledu stanja hrvatske književnosti dva su prikaza u časopisu *Hrvatska Misao* bila od osobitog značenja. Jedan Milivoja Dežmana (Ivanova), a drugi Milana Šarića.²⁵ Dežmanov prikaz hrvatskih književnih prilika, potreba i težnji još i danas iznenađuje vještim povezivanjem tadašnjih društvenih prilika i položaja književnosti u tim prilikama. Pokazavši na primjerima kako istaknutim ličnostima u Hrvatskoj

²⁵ *Ivanov (Milivoj Dežman)*, O hrvatskim književnim prilikama, *Hrvatska Misao* I, 1897, 1—4, 14—16; 43—46; 81—84; 104—108. *Milan Šarić*, Hrvatska književnost, *Hrvatska Misao* I, 1897, 5—8, 136—138; 191—198; 219—224. *M. Marjanović*, n. dj., I, 111; 129.

nije bilo do književnog stvaranja, Dežman je upozorio na karike lanca koje stežu tu književnost. »Da je javni život normalniji, bio bi i društveni, da je društveni, razvilo bi se zanimanje, da je zanimanja, kupovale bi se knjige — književnici bi se dakle mogli sasma odati knjizi, da to mogu, mogli bi slobodnije i bolje pisati i bolje djelovati na javni život i na društvo.« U takvim je okolnostima Matica hrvatska bila glavni i gotovo jedini izdavač knjiga. Ali Dežman je kritizirao i njen način rada, tvrdeći da su pri izboru pisca i djela odlučivali nazori odbornika, a Matica je u cijeloj svojoj djelatnosti previše pazila da se nikome ne zamjeri.

Šarić se u svom vrlo iscrpnom prikazu hrvatske književnosti posebno osvrnuo na pjesništvo, prozu i kritiku u Hrvatskoj, i iznio više zanimljivih podataka. On traži da hrvatska književnost bude narodna, realistička. Njegov osnovni prigovor stanju u hrvatskoj književnosti odnosi se dakle na to što ona svojom tematikom zapravo odražava jalovost koncepcija državno-pravne politike, njegujući patriotizam takve vrste. Umjesto da se emancipira od takvog društva, shvati važnost svoje uloge i prihvati »narodnost«, tj. da u narodu i narodnom životu nađe svoj književni uzor — što bi, po Šariću, samo po sebi književnost dovelo do »demokracije« i realizma — hrvatski je književnik podlegao štetnim nazorima svoje inteligencije.

Ta ocjena većine inteligencije kao negativnog i štetnog elementa u tadašnjem hrvatskom društvu jedna je od glavnih i često izricanih kritika naprednjaka; nešto kasnije će npr. i praški časopis *Novo Doba* pisati u tom smislu. Posrijedi je dakle rascjep hrvatske inteligencije u tom periodu: manjina napredne mlade generacije intelektualaca istupa protiv većine, ocjenjujući njene nazore ne samo kao štetne po Hrvatsku, nego i kao kočnicu svakom društvenom i kulturnom napretku. Ta većina bila je pravaški i katolički orijentirana inteligencija.

U analizi negativnosti hrvatske inteligencije Šarić upozorava prije svega na njeno otuđenje od naroda. Umjesto da misli na narod i prati njegov život, inteligencija misli na apstraktni pojam domovine, a pod »narodnom misli« razumijeva samo patriotizam koji, po Šariću, znači zapravo isprazno »državno političarenje«. Da potkrijepi svoje zaključke i dokaže kako ovo stanje među hrvatskom inteligencijom postoji već od prije, pa je prema tome i duboko ukorijenjeno, Šarić se poziva na Pavlinovićevu kritiku društvenih prilika još iz godine 1875,²⁶ koja govori uglavnom o istom štetnom uplivu inteligencije: »Mi ako hoćemo narodu da pomažemo, red nam se do puka sagnati i njegovim životom zamladiti: pa tad s' sobom puk pridignuti. Mi građanstvom (misli se na inteligenciju — B. P.), kako je danas, ne bi bili nego pučki napasnici, a narodni obmanitelji, dapače izdajnici. Otudjili se narodu, bilo tuđim jezikom, bilo tuđim mislima i čutima, svedjer smo tuđi (...) *Osnove i misli narodne* (potertano u originalu) skrbljene odotud i odovud iz tuđe knjige, u nečistu zraku, hoće da se narodu uzorom nameću...«²⁷ Ovo ugledanje na sve tuđe zapaža Šarić i u svom vremenu, pa zaključuje da hrvatski intelektualac nema stalnih načela, da je u biti odbacio svoju ličnost, a time i društvo lišio tradicije. Iz tih je razloga, dakle, u Hrvatskoj »život sićušan, bez napretka, uza-

²⁶ M. Pavlinović, *Različiti Spisi*, Zadar 1875.

²⁷ M. Šarić, *Hrvatska književnost, Hrvatska Misao*, 7 i 8, 1897, 221.

ludan, prazan (...) literatura bez smjera, bez društvenih ideala, bez ideja koje bi vodile narodni život (...) književnici negotovi ljudi, koji ne shvaćaju zadaće, što je imaju u narodnom životu.«²⁸ Nadalje Šarić ukazuje na razliku između pojma domovina i pojma narod: u Hrvatskoj se uglavnom apstraktno ljubi domovina i slavi njena prošlost, a za narod se ne mari. Taj patriotizam, koji je »najveći plod hrvatske inteligencije«, naziva Šarić još svečanim, paradnim, a narodnost kulturnom i socijalnom: ... »mjesto sjajnih govora njoj treba skromna, tiha, naporna rada. Patriotizam crpe silu iz prošlosti, narodnost gleda urediti život prema sadašnjosti.«²⁹ Prema tome, Šarić zastupa Masarykove ideje o sitnom, realnom radu.

Ovako okarakterizirano stanje u hrvatskom društvu Šarić potkrepljuje primjerima iz književnosti i kritike. U poeziji među suvremenicima jedino Kranjčević priznaje kvalitetu, a u prošlosti mu je uzorom P. Preradović (1818—1872) zbog njegove ispravno shvaćene patriotske poezije, u kojoj svom narodu gleda naći mjesto u Slavenstvu, a Slavenstvu pripisuje preproditeljsku ulogu — te žali da Preradović nema sljedbenika među hrvatskim pjesnicima s kraja stoljeća.

U kritičkoj analizi ostalih pjesnika, Tresić-Pavičića i Đ. Arnolda npr., ide gotovo do izrugivanja takve poezije. Tako za Arnolda kaže: »Nedavno se u jednoj pjesmi govori onako potihano (i to je u nas ukorijenjeno: natuca se izdaleka; na glas, sačuvaj bože!) o susjedu, kojemu smo u naručaj pali, pa smo se u njemu kasnije prevarili. Ali je u istoj pjesmi sve to ublaženo, pjesnik veli, da našom domovinom istina ne teče med i mlijeko, ali svaki je brijez svoju lozu stekô, sva su polja puna zlatnoga klasja, a kmet je svoj gospodar. Mrtvacu to umiruje, vraća se u grob i kliče: Domovino bog te blagoslovi! — To je pjesma u doba, kad su polja poplavljena, livade zamuljene, vinogradi uništeni, kad je u Zagorju glad, kad se iz Slavonije sele u Braziliju, a ustanak se diže u Srijemu: — Pjesnik vidi samo, da ne teče med i mlijeko.«³⁰ Stoga Šarić odlučno zaključuje da takva poezija nije potrebna: »Ako nam patriotska poezija ne daje određenih ciljeva i nije odjek našega narodnoga života, ako nam ljubavna poezija osim općenitih fraza, običnih slika ne daje ništa osobitoga, ako poezija ne podaje nikakvih jasnih nazora o životu, šta će nam onda takva poezija? Šta će nam poezija, koja nije izraz života pojedinca ili naroda, kad pravo pjesništvo i nije ništa drugo, nego umjetničkim sredstvima prikazani život.«³¹

Među romanopiscima ističe vrijednost J. Kozarca, koji jedini »stoji na hrvatskom tlu«, jer iznosi seljačke prilike i odnos inteligencije prema narodu, a prvi se bavi pitanjem položaja žene u društvu. Taj je usamljenik »svijetao i lijep spomenik nastojanja čovjeka u doba, kad nitko nije htio vidjeti pravoga stanja i nitko htio shvatiti, u čemu se sastoji rad za narod, a kojim putem ima literatura ići, da bude u istinu, a ne samo po imenu, hrvatska.«³² Po Šariću, dakle, roman treba da prikazuje suvremeni život onakav jest u svojoj vanjskoj formi, ali i da daje analizu duševnosti pojedinaca koji sačinjavaju taj život. Roman treba da bude društvena psiho-

²⁸ N. dj., 223.

²⁹ N. dj., 222.

³⁰ N. dj., 138.

³¹ N. dj., 191.

³² N. dj., 198.

logija; takvom romanu Šarić pripisuje sposobnost djelovanja na društvo veću nego što je ima sama kritika.

O stanju tadašnje književne kritike Šarić se uglavnom porazno izrazio impresivnim kratkim rečenicama: »Naše kritike — naše siromaštvo duhom; naše kritike — ispravljanje zadaća«,³³ da zaključki kako psihološke i sociološke kritike uopće nema.³⁴

Za tadašnju Hrvatsku sve su to bili u mnogo čemu novi pogledi na suvremenu književnost, ali je *Hrvatska Misao* u toku godine 1897. širila nove poglede i na pitanja politike, obavještavajući redovito svoje čitaoce i o prilikama i problemima drugih naroda.

S. Radić posebno se u članku »Ideali narodno-prosvjetni« osvrnuo na područje Južnih Slavena, pa je uz ostalo napisao i ovo: »Zato je nama prvi naš ideal, da se narodna naša duša što skorije krsti samo sa dva jedino opravdana imena, sa hrvatskim i sa srpskim, da Bosna i Hercegovina budu mjesto, na kom će se stvoriti prvi trajni temelji posvemašnjega narodnoga jedinstva hrvatskoga ili srpskoga naroda, mjesto da bude uporištem, s kojega će naši narodni neprijatelji jednim mahom osujetiti sve naše hrvatske i srpske osnove. Posvemašnje narodno jedinstvo naš je ideal (. . .) Na taj hrvatski ili srpski narod valja da se oslone na zapadu Slovenci, a na istoku Bugari (. . .) Dok narodu, pa bio kako mu drago malen, tudji utjecaj ne rastroji narodne duše, taj je narod nepobjediv.« Zatim još dodaje da se od Čeha i Poljaka treba učiti realnoj politici, shvaćanju velikih evropskih pokreta; od Rusa svježoj i velikim idejama prodahnutoj književnosti, objektivnoj kritici, smionom pjesništvu, a od ruskih žena smislu za gospodarsko-socijalna pitanja.³⁵

Koliko je već godine 1897, za banovanja Khuenova, bila dozrela misao o usporednom i čak zajedničkom kulturnom nastupanju Hrvata i Srba, pokazala je najbolje sama mladež. Jedna grupa omladinaca, nezavisno od one u Pragu, izdala je u Zagrebu omašan zbornik »Narodna Misao« s podnaslovom »Narodu svome hrvatskog i srpskog imena prikazuje njegova omladina« i s pismima dvadesetsedmorice istaknutih hrvatskih i srpskih političara i književnika, koji su pozdravili misao o kulturnoj suradnji. Osim tog zbornika udruženi omladinci izdavali su iste godine i politički tjednik *Narodna Misao*, s podnaslovom »Jedinstvu i slobodi naroda ljubavi i uzajamnosti braće«. Izdavači su bili F. Potočnjak i E. Barčić, a surađivali su S. Pribičević, J. Banjanin, I. Lorković i dr. U uvodnom članku: »Što namjeravamo« ističu jedinstvo Slovenaca, Srba i Hrvata; uvjereni da je snaga svakog naroda u puku, naglašavaju da će glavnu brigu posvećivati njegovom životu i potrebama. »Seljak, radnik i obrtnik čine osnov naše narodne sile (. . .) Prema tome u seljačkom našem i radničkom pitanju u prvom je redu sadržano narodno naše pitanje i to u potpunom njegovom opsegu kako pitanje narodno-političko i kulturno-socijalno.«³⁶

³³ N. dj., 219.

³⁴ Priznaje jedino kritičara prof. F. Markovića, koji je uostalom prvi od hrvatskih kritičara formulirao svoje estetske principe i držao ih se kod ocjenjivanja književnih djela. God. 1903. izišla je i njegova »Estetika«, prva u Hrvatskoj.

³⁵ *Hrvatska Misao*, I/1897, 5—9.

³⁶ *Narodna Misao*, I/3. veljače (22. januara) 1898, 1.

Istodobno s *Narodnom Misli*, godine 1897. srednjoškolci u Zagrebu izdaju svoj list *Nova Nada* te ga predstavljaju kao »organ ujedinjene mladeži hrvatske i slovenske«. Suraduje isključivo srednjoškolska omladina, muška i ženska, dobrim originalnim priložima u poeziji i prozi na oba jezika. U početku je izdavač Vladimir J. Teharski (V. Jelovšek — B. P.), a već iduće godine, 1898, Andrija Milčinović koji to ostaje do prestanka izlaska lista, tj. do godine 1899.

Originalni pjesnički prilozi uglavnom su lirski, bilo da izražavaju intimni doživljaj bilo viziju vanjskog, objektivnog svijeta. Prozni osvrti govore o Tolstoju, Michelangelu, Montesquieuu, George Sandovoj, Shelleyju, G. Brandesu, Leskovaru i Cankaru, npr.: s obzirom na mladost, nikako se ne može osporiti nadarenost i obrazovanost tih srednjoškolaca i srednjoškolki. Uz to nas se doima i zrelost u sagledavanju društveno-političkih prilika njihova vremena, pa bi se čak moglo ustvrditi da to daje osobitu vrijednost ovoj grupi najmlađih među hrvatskom i slovenskom naprednom omladinom — uglavnom sakrivenih iza pseudonima i inicijala. Evo kako oni razmišljaju o prilikama: Hrvatskoj je potrebna narodna inteligencija; zato neka se svaki čak nastoji izgraditi u kulturnu i moralno formiranu ličnost. To se dobrim dijelom postiže u vrijeme pohađanja srednje škole, a manje na sveučilišnom studiju. Zbog toga treba da naobrazbu shvate kao plemenito oruđe za rad na poboljšanju društva. Napose srednjoškolke neka shvate važnost obrazovane, rodoljubive žene za hrvatsko društvo, pa neka se po uzoru na slovenske srednjoškolke, koje izdaju i list *Slovenka*, priključe dačkom pokretu oko *Nove Nade*. Svojim vršnjacima savjetuju da se ne zanose nekom političkom strankom, pa da onda fraziraju po uzoru na starije, nego neka objektivno promatraju politički život. Osvrću se i na antagonizam među raznorodnim srednjim školama (obrtna, trgovačka, preparandija, gimnazija i dr.), među zavodima pojedinih gradova, čak i pokrajina. Umjesto takvog nezdravog stanja đaci svih tih škola, bez obzira na njihovu razinu, neka budu jedna velika zajednica. — *Nova Nada* je oštro kritizirala i Kuhačeva gledišta iznesena u brošuri »Anarkija«, smatrajući to pamfletom protiv umjetnika, a preporučivala je napise I. Pilara (o čemu će kasnije biti riječi). Prema tome, obilježje je *Nove Nade* politička i lična samostalnost đaka i nastojanje da što savjesnije stječu znanje i pripremaju se za život. List zastupa narodnosnu misao, a kozmopolitizam shvaća kao ideje i sadržaje koji su zajednički cijelom svijetu. Đaci su izražavali želju da se združe; mislili su na sveopći dački pokret. U tom njihovu nastojanju valja uočiti realno htijenje ove mladeži, pretežno osamnaestogodišnjaka, da svoju mladost iskoriste za dobrobit naroda, spremni u neku ruku da skrate svoje mladenaštvo.

U međuvremenu je *Hrvatska Misao*, potkraj 1897, bila zabranjena u Hrvatskoj;⁸⁷ nato su praški đaci, već 1898, počeli izdavati novi časopis,

⁸⁷ Na zabranu daljnjeg raspačavanja u Hrvatskoj »radi socijalnih i anarhičnih tendencija« časopis je reagirao ovako: »Ta silna vlada uz koju je cijeli narod, koja se hvatala, da je njezin 'ženijalni' (?) vođa pacificirao Hrvatsku, boji se, da je ne sruši jedan dački list! Zaista, čvrsti moraju biti temelji, na kojima počiva ta silna zgrada, koja se nazivlje 'narodna stranka'. (...) Ali ljuto se vara grof od Hedervara, ako misli da će ovakvim brutalnim sredstvom, koje bi još možda dobro pristajalo u centralnoj Africi i Ugarskoj, uništiti ovaj mladi pokret, kome je organom 'Hrvatska Misao'. . . Baš to što nam je iskazao tu čast te nam zabranio časopis, dokazuje nam da smo udarili dobrom cestom i pro-

Novo Doba. U njemu se najviše raspravljalo o političkim, društvenim i ekonomskim pitanjima, književnost je bila u drugom planu. Ipak, je *Novo Doba* pažljivo pratilo prilike u Zagrebu, gdje su se baš u tom času već počele primjećivati opreke između mladih i starijih pisaca, pa je upozorilo mladež na tu pojavu kao na opasnost. Odgovarajući mlade ljude od surađivanja s pristašama Mađara u Hrvatskoj časopis je odlučno zagovarao nacionalno jedinstvo Hrvata i Srba, a Slovencima je ukazivao na potrebu da se u budućnosti zbliže s Hrvatima i Srbima. Austriju je *Novo Doba* otvoreno napadalo, proričući njenu propast: »Stožeri austrijske politike pucaju, dozrijevaju velike promjene. Nije daleko čas, pa će se raditi na tome, da se podijeli sloboda i jednakopravnost austrijskim narodima. No gledat će se kod toga u prvome redu na to, ima li narod prava na slobodu, ne prava pisanoga na pergamentu, već prava stečenog razvijenim, bujnim, jakim narodnim životom. Toga razvijenog, bujnog, narodnog života u nas nema, a skrajnje je vrijeme, da ga stvorimo, ako želimo da nas budućnost ne nađe nepripravne.«⁹⁸

Uz taj praški list, koji se u toku jedine godine svoga izlaženja, tj. 1898, ipak bavio najviše politikom, u Beču je iste godine pokrenut časopis *Mladost*. Već u studenom 1897. u Beču je jedna manja grupa hrvatskih studenata najavila *Mladost* kao smotru koja će se baviti uglavnom književnošću. Prvi broj *Mladosti* izišao je u siječnju 1898. Naslovna strana tog polumjesečnika bila je opremljena secesionističkom vinjetom; pojedini prilozi bili su na slovenskom jeziku, a neki su štampani ćirilicom. U pozivu na pretplatu *Mladost* se predstavila kao smotra koja će donositi najbolju domaću i stranu beletristiku, koja će se svestrano baviti objektivnom umjetničkom kritikom i donositi članke iz svih grana moderne znanosti, a nastojat će da domaća »narodna literatura steče pred stranim svijetom priznanje koje zaslužuje.«⁹⁹ Izdavači ističu da ne pripadaju nijednoj stranci, te da ih vode samo umjetnički i znanstveni ciljevi.

Drugi svezak donio je popis onih koji su obećali suradnju. Među njima nalazimo imena koja svjedoče o neobičnoj poduzetnosti te grupe studenata: tu su G. Brandes, čuveni danski književni historičar, Zmaj Jovan Jovanović, Laza Kostić, B. Nušić, Emile Zola, Jules Lemaitre, Vasilij Vereščagin, Vladimir Nazor, Jagoda Truhelka, Josip Kozarac i dr. Na francuskom, engleskom i njemačkom jeziku upućena je uredništvima svih modernih časopisa i listova molba za zamjenu. Rubrika »Listak« pratila je kazališni život u Ljubljani, Zagrebu, Budimpešti, Beču, a zatim likovne izložbe, naročito one u bečkom Künstlerhausu. Časopis je bio opremljen i dobrim umjetničkim reprodukcijama.

drмали srčanom grofu slabe živce... Ne treba ni spominjati da nas takova sitnica nije iznenadila, da smo je od prvog broja očekivali. Ta znamo, da se mađžaronska vlada laća i najgnusnijih sredstava, da se uzdrži. Ali joj ne pomogloše ni apsolutistički patenti, pa neće joj pomoći ni ovaj boycott. Mi poručujemo Kasinašima, da kažu svome 'ženijalnom' vodi, da će 'Hrvatska Misao' daleko preživjeti 'bansku' karijeru grofa Khuena, i da će mu baš ona odgojiti ljude, koji će njemu, tudincu i pouzdaniku tudinaca, do skora jasno dokazati, da se malo prerano nazvao pacifikatorom Hrvatske...« *Hrvatska Misao*, I/1897, 10. srpanj, 7 i 8, 256.

⁹⁸ *Sperans*, *Novo Doba* o *Mladosti*, *Novo Doba* 3, 1898.

⁹⁹ *Mladost*, 15. veljače 1898, sv. 2, posljednja strana.

U kratkom, ali sažeto pisanom programatskom članku M. Ivanova ova grupa mladih nastoji definirati psihološku bit općeljudskog da zatim u samoanalizi utvrdi i ono što je duševna karakteristika njih samih. Općeljudsko je čežnja za srećom, koju realistički odnos prema životu ne može zatomiti. »Uzalud je ljudstvo nastojalo da ušutka taj glas borbom, očajno se prihvativ realnosti (...) Vjekovi su prohujali, a ljudstvo u pjesmi i zbilji očajno se bori za daleku nevidljivu sreću. Nagomilano je znanje, duh ljudski visoko krili, no u srcu je nezadovoljstvo.«⁴⁰ A oni sami su »ozlojeđeni, izmučeni« i uzrujano traže. »Krti realizam umjesto da nas je izbavio dvojbe, još nas je više ogorčio i još smo više zamrzili naš svijet. Preplašili smo se krute zbilje i utičemo se snatrenju, uvlačimo se u tajno skrovište duše naše. Pojavila se legenda, vizionarna, mystična. Kao da Swedenborg obilazi zemljom. I mi prisluškujemo toj legendi — mi djeca sa staračkim licem. (...)«⁴¹

Ovako izrečena definicija sebe samih mogla je izazvati, a i izazvala je, dojam o dekadentnosti te grupe mladih, nešto dakle kao hrvatski »fin de siècle«. Ali ta djeca sa staračkim licem, ti prerano sazreli, ne ostaju samo u sferi nihilističkog osjećajnog izživljavanja, nego se zalažu za određene umjetničke oblike, koji se rađaju baš iz takvih duševnih stanja, pa izjavljuju: »U toj živčanoj trzavici, usred patnja i nade digla se nova umjetnost. Nije to stanoviti pravac teoretski konstruiran — ne, nego je to odraz duševne borbe nove generacije. Borba protiv materijalizma u umjetnosti je deviza (...) I zvali se moderni: symbolisti, dekadenti, impresionisti itd. jedno im je zajedničko: traže nove ciljeve, idu neutritim stazama; bježe svijet, gube se u tihoj čežnji za novim idealima. Sensitivni, sjetni, gotovo mystici. Na oko čine se slabi, kraj snažnih pojava naturalističkog smjera, no zavirimo li im dublje u dušu, vidimo, da to nije propadanje, nego da su to preteče nove snažne erupcije.«⁴²

Težište je dakle na individualnoj duševnoj snazi i njenoj projekciji na vanjski vidljivi svijet, a ne obratno. Prema tome, riječ je o struji koja ne zastupa realizam; u tom je smislu karakteristično za ovu grupu mladih da u realizmu vide i više od realizma, te ga nazivaju »naturalističkim smjerom«, koji u to vrijeme Hrvatska zapravo nema. Ipak se njihov stav ne može nazvati ni antirealističkim ni antinaturalističkim. Dokaz je već to što se oni obraćaju naturalističkom piscu, Emileu Zoli, kako smo spomenuli. Vidi se da je ta grupa mladih spremna i na neku vrstu kompromisa radi slobode umjetničkog stvaranja, koju zastupaju, i u skladu sa svojom intimnom predodžbom o tome kakva treba da bude nova hrvatska umjetnost koja se, kako kažu, upravo »diže«.

Časopis *Mladost* imao je dakle svoju fizionomiju, koja mu nije oduzimala kvalitetu tolerantnosti, iako, sa svega pet izašlih brojeva, nije mogao jače utjecati na hrvatsku kulturu.

⁴⁰ *Mladost*, 1. siječanj 1898, sv. 1, str. 1, *M. Marjanović*, n. dj., I, 84—86.

⁴¹ *Mladost*, 1. siječanj 1898, sv. 1, str. 1. Švedski učenjak 18. st. Emanuel Swedenborg bavio se prirodnim naukama, ali posebno okultno-mističnim pojavama. Imao je vizije koje je opširno opisao u svojim djelima. Utjecao je na mnoge mislioce 18. i 19. st., npr. Strindberga. Kant ga spominje kao primjer nekritičko-fantastičnog metafizičara. *Philosophisches Wörterbuch*, Stuttgart 1943.

⁴² *Mladost*, 1. siječanj 1898, sv. 1, str. 2.

Od domaćih pisaca *Mladost* je donijela pjesme ili članke Vidrića, Dežman-Ivanova, B. Livadića, D. Politea,⁴³ zatim I. Cankara (u originalu), te prijevode Knuta Hamsuna, d'Annunzija i dr. U petom svesku *Mladosti* štampan je prikaz francuskog pozitivista Augusta Comtea⁴⁴ koji je tražio »insurekciju razuma protiv srca« proglasivši ljudski um najvišom moći, a pozitivno znanje najvišom spoznajom — da bi u posljednjoj fazi svog života to negirao i tražio izlaz u konstrukciji nekog mističnog kulta čovječanstva. Ta bi činjenica — završava prikaz — mogla biti »vrlo poučna za one, koji u hladnom razumu vigjaju jedinu istinu i jedino opravdanu moć čovječje duše«. ⁴⁵

Posljednji je broj posvećen Gjalskom (pisac o sebi samom) i Bukovcu (iz pera izdavača i likovnog kritičara Guida Jenyja).⁴⁶

Mladost su mnogo napadali. U društveno-političkim prilikama tadašnjeg Zagreba taj se novi list učinio nekima opasnim. *Katolički list* prigovarao mu je da zastupa bezboštvo, naturalizam i pornografiju, da radi na odnarođivanju hrvatske književnosti. Iz polemike uredništva s glavnim kritičarem Ch. Šegvićem vidi se da su katoličke novine tražile predominaciju nad javnim mnijenjem; u umjetnosti su zastupale samo »klasičan« smjer, a svemu »modernom« osporavale svaku kvalitetu. *Mladost* se brani devizom o slobodi pisanja, citirajući Preradovića:

*Ne razumie pjesma zapoviedi,
Slobodna je — svome glasu sledi!*

Na zahtjev katoličke štampe za vjerskim i moralnim elementima u umjetnosti *Mladost* decidirano odgovara da nema moralne i nemoralne umjetnosti, nego samo dobre i loše; u daljnjoj polemici još ističe da ne prihvaća nikakve neumjetničke kriterije, kao što su politički i socijalni. Time se dakle *Mladost* u biti deklarirala kao larpularistička.

Časopis se tuži da kritika smatra naturalizam i pornografiju sinonimima, pa se u obrani poziva na »Pjesmu nad pjesmama«, što je svakako duhovito i opravdano iznesen argument.

Takav način polemiziranja ove grupe bečkih studenata ostavlja dojam ozbiljnosti, korektnosti i argumentiranosti; naprotiv, napadači pokazuju nizak nivo, ne samo zbog pristranosti — na što kritika donekle može imati i pravo — nego i zbog navođenja nekih netočnih podataka u polemici. Na to upozorava i *Mladost*. Čini se ipak da u to vrijeme u Hrvatskoj nije još dovoljno shvaćena uloga kritike u kulturnom životu naroda (već je Šarić upozorio na taj nedostatak, kako smo naprijed iznijeli).

Zanimljiva je i reakcija praškog časopisa *Novo Doba*, lista »sjedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine za politička, socijalna i književna pitanja«. Iz atmosfere Praškog sveučilišta, prožete Masarykovom ličnošću, on u dekadentnosti, simbolizmu i misticizmu *Mladosti* vidi neprirodno

⁴³ Od ovog posljednjeg npr. prikaz francuskog pisca A. Daudeta, sv. 2, 15. siječnja 1898, str. 84—89.

⁴⁴ Autor nije naveden.

⁴⁵ *Mladost*, 1. ožujak 1898, sv. 5, str. 234.

⁴⁶ G. Jeny je student Petar Orlić.

i štetno presađivanje evropske superkulture na hrvatsko tlo. On sumnja i u autentičnost duševnih doživljaja i stanja kakva ispovijedaju suradnici u *Mladosti*. To *Novo Doba* tumači ovako: hrvatska se inteligencija odnaredila, a time izgubila korijen i mogućnost samostalnog razvoja. Osamljena, umjesto da se vrati narodu, potražila je oslon u stranoj kulturi. U tom procesu stapanja s tuđim nije našla potpuno unutarnje zadovoljenje, a nije mogla ni stvoriti nešto svoje. Pa ako se ne zanosi utopističkom predodžbom o Velikoj Hrvatskoj, pribjegava pesimizmu i dekadenciji, koja ubija svaku volju i sposobnost za rad, daje prevlast tijelu nad duhom, a strasti nad intelektom, i tako se još više širi jaz između naroda i inteligencije. To se dogodilo s ovom grupom hrvatskih studenata u Beču, konstatira *Novo Doba*. »Tu treba lijeka, brza, radikalna lijeka; ne mistične tlapnje, nego ustati na obranu narodnog obilježja i narodnog individualiteta i razviti umjetnost koja će biti plod narodne duše, ogledalo narodnog života. Onaj nužni obrat u cjelokupnom kulturnom životu Hrvatske neće se desiti 'prisluškiivanjem vizijonarnim mističkim legendama', što hrani poremećeni živčani sistem, već prisluškiivanjem živog bila narodnog srca. Samo tako se može izgraditi narodna prosvjeta i ući u krug kulturnih naroda. Cilj naš neka bude kulturno jedinstvo Hrvata, Srba i Slovenaca, a sredstvo do toga cilja ostvarenje narodne lijepe knjige, pa se ne će više među nama naći 'djece sa staračkim licem' (. . .) Ne će trebati da budemo 'senzitivni, sjetni, gotovo mystici' jer će u nama ključati zdravlje, jedri narodni život, koji je jedini podoban, da daje snage za veebna djela.«⁴⁷ U tom dijalogu, koji *Novo Doba* zaista kolegijalno vodi s »prijateljima oko *Mladosti*«⁴⁸ — kako ih naziva, zanimljiva je konfrontacija različitih upliva dvaju sveučilišnih centara, Praga i Beča, pa prema tome i različitog formiranja mlade hrvatske inteligencije iste generacije. Kroz ovakve se oprečnosti mišljenja usmjeravala hrvatska kultura u tom razdoblju.

Međutim pored toga što se u ta dva strana sveučilišna žarišta različito mislilo, na mlade je i domaće, hrvatsko nasljeđe ostavljalo traga. To se vidi iz upravo citiranog dijaloga *Novog Doba* s listom *Mladost*: praški studenti smatraju da su njihovi vršnjaci oko *Mladosti* žrtve ustaljenih pogrešnih nazora starijih generacija hrvatske inteligencije, pa da su po tome i sami štetni za hrvatsko društvo i kulturu.

Nakon analize Šarićeva prikaza hrvatske književnosti u časopisu *Hrvatska Misao* iz god. 1897, u vezi s negativnim uplivom hrvatske inteligencije, možemo zaključiti da se u oskuđivanu većinu pravaški i katolički orijentiranih uvrštava i ova grupa mladih — uz nužnu napomenu da su ove posljednje, budući da je riječ o nasljeđu, njihovi vršnjaci ipak prosuđivali blaže.

⁴⁷ *Sperans*, »Mladost«, *Novo Doba*, I/1898, 158.

⁴⁸ Ovdje se ne bismo složili s mišljenjem M. Marjanovića, koji tvrdi baš obratno (*Hrvatska Moderna*, I, 31).

Pored takvog pisanja iz Praga o modernim strujama u književnosti i o zadacima hrvatske književnosti, dakako da ni u Zagrebu nisu izostala slična reagiranja na modernističke težnje, ali se upravo u Zagrebu javila potreba objašnjavanja tih težnji i njihove obrane. Oko sredine 1898. *Ivan Pilar* objavio je niz članaka u časopisu *Vienac*, a kasnije ih sabrao u knjigu pod naslovom »Secesija«⁴⁰ i posvetio »svim protivnicima novih smjerova«. U tim člancima Pilar kaže između ostalog: Zanimanje publike za umjetnost u posljednje se vrijeme povećalo i proširilo, ali novija umjetnost donosi sadržaje koji nisu lako razumljivi; otuda nesporazumi. Novi smjer u umjetnosti, koji se naziva Secesijom, u biti ipak nije samo novi umjetnički smjer. Secesija je više od toga: ona je »oznaka zastupnika modernih, naprednih ideja naprama zastupnicima starih, konzervativnih ideja«. Ovako shvaćena, Secesija je »stara kao što i umjetnost sama«. Ali i time — kaže Pilar — nije potpuno izrečeno sve o Secesiji, pa objašnjava dalje: ona je i određeni smjer mišljenja i osjećanja, skup pokretačkih ideja koje su posljednje godine 1890. zaokupile umjetnike najprije u Parizu, zatim u Münchenu, pa najzad i u Beču. Iako se te ideje nisu jednako očitovala u sva tri centra, ipak je svagdje Secesija izbila kao *izraz nezadovoljstva* postojećom umjetnošću i kao želja za djelima koja bi bila usklađena s novim vremenom.

U daljnjem tumačenju Secesije Pilar je prikazuje i kao težnju za *preporodom umjetnosti*, čak željom za oslobođenjem umjetničkog izraza od svih dotadašnjih škola, pa i samog školovanja uopće, jer svaka škola »veže slobodu mladog umjetnika, te ga obavezuje — bar moralno — da imitira svoga majstora«. Dosljedno tome, Pilar kaže da Secesija nije ni neki poželjni smjer u životu umjetnosti nego skup najoprečnijih smjerova koji umjetniku omogućuju da sam odabere svoj put. Tako će se nova umjetnost postepeno ipak iskristalizirati, i to trudom mnogih pojedinaca — pa će u njoj možda u budućnosti biti različitih pravaca, a možda i škola. Dođe li s vremenom do toga, to onda više neće biti Secesija; ona će ostati navještaj, razdoblje sveopćeg vrenja, čak borbe.

Secesija je dakle, po Pilaru, bila izraz nezadovoljstva tadašnjom umjetnošću. Sam je napisao nekoliko poraznih rečenica o umjetnosti XIX stoljeća: analizirajući neke primjere oborio se i na naraciju i na historizam slikarstva XIX stoljeća. Iznio je zahtjev da moderna umjetnost crpi građu neposredno iz života, jer tako dolazi do originalnih i svježih pobuda, a ne prerađuje ono što je možda već mnogo puta rečeno i ponavljano. Međutim, da umjetnost — stvarana iz takvih pobuda — ne bi robovala prirodi, treba vanjske oblike pojednostavnjivati, a otkrivene sadržaje obogaćivati. Pokazuju li umjetnička djela ovog potpunog obrata u umjetnosti i neke nezdrave, čak bolesne crte (kako ističu neki protivnici), treba ih pripisati borbi za novu umjetnost, a ne podmetati ih Secesiji samoj kao njenu bitnu karakteristiku, ili čak cilj. Napokon, Secesija znači i širenje umjetnosti u sve narodne slojeve.

⁴⁰ *Vienac*, XXX, 1898, br. 35, 36, 37, 38, 39. Naslov Pilarove knjige glasi: »Secesija, studija o Modernoj Umjetnosti«; iz uvodne napomene vidi se da ju je autor pisao između 10. i 20. kolovoza 1898.

Zaključujući svoja izlaganja Pilar je napisao: »Secesija tek što je svečano krštena u Beču, pojavila se već u Zagrebu.« A pojavila se, po njegovu uvjerenju, zbog toga što su Slaveni došli napokon do samosvijesti, a time i do svijesti o svojim prikrivenim snagama. Tako otkrivaju da su čuvstveniji od romanskih i germanskih naroda. To vrijedi osobito za Hrvate, pa je to — po Pilaru — »jedini način na koji se može i smije tumačiti pojava 'secesije' u Hrvatskoj«. Drugim riječima: natprosječna čuvstvenost tražila je da se očituje. Secesija je dakle — nastavlja Pilar — u životu hrvatskog naroda znak za novo razdoblje. Puko rodoljublje u umjetničkim djelima nije više dovoljno. Traže se djela prave umjetničke vrijednosti, a prosuđivati ih valja svjetskim mjerilom. Ta su gledišta bila tako izazovna, da nisu mogla ostati bez odjeka, pogotovo kad je i jedna javna izložba organizirana uz primjenu tih ideja.

U početku prosinca mlađi slikari i kipari, koji su godinu dana prije toga napustili »Društvo umjetnosti« zbog neslaganja s njegovim predsjednikom Isidorom Kršnjavim, nastupili su u Umjetničkom paviljonu. Izlagali su Vlaho Bukovac, Bela Čikoš Sesijski, Fran Kovačević, Menci Klement Crnčić, Robert Auer, Rudolf Valdec, Robert Frangeš i drugi. Spomenuta imena već dovoljno pokazuju da izložba nije imala značaj istupa jedinstvene grupe slikara i kipara strogo određenog smjera. Naprotiv, mnogolikost, da ne kažemo i šarolikost, izložbe privukla je najrazličitije posjetioce i pridonijela njenu publicitetu.

U povodu te izložbe likovnih umjetnika književnici, likovni i književni kritičari pisali su osvрте ili održavali prigodna predavanja na izložbi. Mlađi književnik Milivoj Dežman Ivanov izdao je u četiri sveska prigodnu reprezentativnu reviju književnih priloga *Hrvatski Salon*, s mnoštvom reprodukcija ekspanata. Kako je tada u Hrvatskoj tehnika reproduciranja umjetničkih djela bila tek u začetku, Dežmanova je revija i u tom pogledu bila pravi događaj.

U reviji *Hrvatski Salon* Dežman Ivanov je pod naslovom »Naše težnje« ovako komentirao nastup mlađih književnika i likovnih umjetnika: »Moderni pokret je borba individua za slobodu. Moderni umjetnik ne pripada nijednoj školi. Moderna mrzi epigonstvo — ona hoće da ljudi žive u sadašnjosti, da se oslone na svoju dušu, da svojim djelima dadu pečat svoje osobe. Svaki neka živi svojim životom. Realizam je nedvojbeno utro tom shvaćanju puteve, on nas je naučio gledati svijet, i što više, on je dao pravi temelj umjetničkoj tehnici. No realizam htio je da zatre svaki osjećaj za nešto nadnaravno. A u duši ljudskoj ne dadu se zatomiti transcendentni porivi. Moderna nas je oslobodila te ograničenosti. Otvorila nam je sav svijet, otkrila nove vidike. Moderna nastoji obuhvatiti cijelog čovjeka, ona teži za sintezom idealizma i realizma (. . .) Ona ne otklanja nijedan osjećaj, nijednu misao« . . . Pošto se suprotstavio poistovjećivanju pokreta sa simbolizmom, dekadentizmom i dijabolizmom, Dežman je zaključio: »Hrvatskoj ne treba ljudi, koji će opetovati samo naučene riječi, koji će živjeti od tuđih ideja, tih klica neiskrenosti i nestalnosti. Mi trebamo razvitih individua, koji žive životom svog naroda, koji pojme sadanje narodne potrebe, ljudi slobodnih u duši svojoj (. . .) Narodu se ne koristi po nikakvim pravilima, receptu, šablona, nego tim da mu se posveti sav rad (. . .)«⁵⁰

⁵⁰ Ivanov (Milivoj Dežman), Naše težnje, *Hrvatski Salon*, br. I/1898. M. Marjanović, *Hrvatska Moderna*, I, Zagreb, 1951, 91.

U tom je času Milutin Cihlar Nehajev u zagrebačkom đučkom listu *Nova Nada* vrlo dobro primijetio određeni zaokret u Dežmanovu izlaganju, u tom smislu da je uz već poznate misli iznio i neke nove. »Poglavito je to dobro«, zapisao je Cihlar Nehajev, »što se u njemu (tj. u Dežmanovu članku — B. P.) od čisto literarne, pasivne strane, dolazi na aktivnu ... Možda je to dokaz da će mladi raditi više oko poboljšanja svih naših literarnih prilika (...) da radom poprave ono, što je zadnjih godina sagriješeno.«⁵¹

Kad je još i Gjalski pismom, odštampanim u *Hrvatskom Salonu*,⁵² pozdravio zajednički nastup mladih književnika, slikara i kipara, i kad je na kraju utvrđeno da je izložbu posjetilo jedanaest tisuća posjetilaca, među kojima i radnici, mladi su umjetnici mogli biti zadovoljni i uvjereni da su izvojevali jednu veliku pobjedu — unatoč svim napadima.⁵³

Nova su gibanja i nova gledišta u umjetnosti izazvala mnoge polemike. Antun Radić je smatrao da ona ugrožavaju u prvom redu nacionalne protike, Franjo Ksaver Kuhač — moralne, a Stjepan Korenić — vjerske.

Antun Radić zauzimao je 1897. negativan stav prema Mladima, pa ni kasnije, kao tajnik Matice hrvatske (1901—1909) i urednik njezina časopisa *Glas* (1906—1907), nije taj stav mijenjao. Još godine 1897. bio je preuzeo redakciju Akademijinog »Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena«, a u II svesku objavio je svoju »Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu«. Kad su god. 1896. napredni omladinci pokrenuli časopis *Hrvatska Misao*, bio je uz njih i A. Radić, ali je već od 1897. istupao protiv Moderne. Prema mišljenju A. Barca, Radić je od književnosti uopće tražio da bude neposredan izražaj narodnog srca, duše i pjesnikovih umjetničkih čuvstava, pa je to isto zahtijevao i od hrvatske književnosti. Ističući potrebu kontinuiteta u književnosti kritizirao je kod Mladih osobito želju za neograničenom slobodom u umjetničkom stvaranju.⁵⁴

God. 1898. prvi hrvatski muzikolog F. Kuhač objavio je u Zagrebu brošuru »*Anarkija u hrvatskoj književnosti i umjetnosti*« kao »Poslanicu umjetničkim secesionistima i književnim dekadentima«. To nije bio toliko izravni odgovor Ivi Pilaru, piscu rasprave »O secesiji«, koliko osuda mladih umjetnika, književnika i slikara koji su u Hrvatskoj počeli zajednički istupati. Po Kuhačevom mišljenju, »sav hrvatski naobražen svet ogorčen je radi toga nastojanja«, no »ipak neće nitko, da tomu na put stane, da Hrvatima obrazloži, kakva im pogibelj prieti od te struje«. Kuhač je izjavio da istupa u ime nekolicine hrvatskih književnika, pedagoga i umjetnika kako bi hrvatski narod upozorio »na pravac te nove literature i te nove slikarije«, polemizirajući prvenstveno s idejama iznesenim u bečkom listu

⁵¹ *Nova Nada*, 1899, knj. III, sv. 4 i 5.

⁵² Pismo Ksavera Šandora Gjalskoga, *Hrvatski Salon*, sv. I, 1898. Gjalski je ovako završio svoje pismo upućeno mladim umjetnicima: »Ne obazirajte se ni na kakove zahtjeve, što su izvan sfera vaše umjetnosti, ne primajte nikakvih opomena i prosvjeda sa strana, koje su prisiljene po svojojaturi, da se kreću samo jednom putinom.« *M. Marjanović*, n. dj., I, 95—97.

⁵³ Bilješke, *Hrvatski Salon*, sv. II/1898.

⁵⁴ *A. Barac*, Problem nacionalne književnosti u člancima Antuna Radića, *Savremenik* 2, 1937, 41—50. Vidi također *J. Šidak*, Antun Radić, Enciklopedija Jugoslavije VII, 1968.

Ver Sacrum.⁵⁵ Pošto je mlade umjetnike okarakterizirao kao ljude uglavnom bez ikakve — ili samo površne — umjetničke stručne naobrazbe, ali drznike koji se usuđuju zastupati umjetnost i književnost, Kuhač je svoju ocjenu secesionista sažeo u raspravu podijeljenu na poglavlja o Lijepom, Ružnom, Jasnoći, Istini, Čudorednosti i Patriotizmu. To je bio zapravo opširni obračun u ime estetike i etike koja je žestoko osuđivala istupanje Mladih.

Lijepim je Kuhač nazvao ono što se u kulturnim narodima smatralo i smatra lijepim, dakle ne nešto apsolutno nego relativno, nešto što se mijenja od naroda do naroda. Smatrajući ljepotu izrazom čuvstvovanja nekog naroda, kao što mu je znanost izraz mišljenja, Kuhač je tom čuvstvovanju nijekao mogućnost skokovite promjene, tvrdeći da u svakom narodu postoji sklonost tradiciji. Čitajući u *Ver Sacrumu* jasno ispoljenu želju umjetnikâ Secesije za oslobođenjem od tereta tradicije, Kuhač je to oštro kritizirao, ne zapažajući da se izjave mladih bečkih umjetnika nisu toliko odnosile na umjetničku tradiciju cijelih stoljeća, koliko baš na slikarstvo druge, još neprevladane, polovice devetnaestog stoljeća.

Sklonost novih umjetnika da u svojim djelima prikazuje ružne predmete i ružne karaktere Kuhač je odbacivao u ime odgojne uloge umjetnosti, dopuštajući da se nelijepo pojavi u umjetničkom djelu samo usporedno s lijepim, ali nikako da nadmašuje lijepo. Odbacivao je i sklonost mladih slikara da stvari i osobe slikaju u nekoj sumaglici ili nejasno, smatrajući da umjetnost koju treba s naporom odgonetati ne može steći popularnost. Zahtijevajući istinu od svake grane umjetnosti, Kuhač se nije zalagao za posve vjerno predočivanje ni društva ni prirode, što je smatrao naturalizmom a ne realizmom. Kod secesionista, istina, nije mogao zapaziti takav naturalizam, ali im je zato predbacivao fantaziju koja preslobodno izmišlja. Težnju secesionista da neprikriveno ili neuglađeno predoče i ljubav Kuhač je smatrao štetnom za mladež i ustaljeni odgoj. U tome je on vidio otvoreni napad na religiju i moral, i tvrdio da to kulturne narode vodi u divljaštvo. U ime patriotizma zahtijevao je umjetnost koja narodu koristi, koja mu služi, a nju nije mogao naći u djelima secesionista: oni su zastupali kozmopolitizam umjetnika koji se svojoj sredini ne podvrgava nego se s njom bori. Kuhač je na kraju otvoreno izjavio da za hrvatsku umjetnost i kulturu smatra spasonosnima dva faktora: kršćanski moral i hrvatski patriotizam.

Takvom ocjenom novog umjetničkog vrenja u Zagrebu Kuhač ipak nije oborio mnoge postavke Ive Pilara, iznesene u raspravi »O secesiji«. Uvidjevši to Kuhač je još iste godine, 1898, najprije u časopisu *Hrvatska Domovina* a zatim i u zasebnoj knjizi, objavio svoju raspravu »O secesiji« kao »Odgovor gosp. I. Pilaru«.

U toj polemičkoj raspravi Kuhač je od prvoga retka progovorio o Secesiji mnogo umjerenije i razboritije, pa je čak i pohvalio protivnika i njegovo nastojanje da publici protumači jedan novi umjetnički pravac u Hrvatskoj. Ipak je smatrao potrebnim da i sam taj pravac objašnjava, pri čemu je uzео u obranu stariju generaciju tvrdeći da ona ima više znanja.

⁵⁵ Časopis *Ver Sacrum* pokrenula je god. 1898. u Beču ona ista grupa likovnih umjetnika koji su osnovali i udruženje »Secesija«. Zastupao je dakle moderna shvaćanja u umjetnosti.

Najzanimljivija Kuhačeva misao u toj prepirci s Pilarom jest ona koju je iznio odmah na početku. Secesija je, prema njemu, pokret koji ima dva smjera: »umjetničko-socijalistički« i »umjetničko-anarkistički«. Do tog zaključka došao je dijeleći tendencije pokreta u one koje umjetnost nastoje oživjeti, preporoditi, unaprijediti i obogatiti, ukloniti iz nje nevaljalo, bilo to staro ili novo — i u one koje žele uništiti sve što postoji, izazvati kaos, oboriti svaki autoritet i tradiciju. Želju secesionista za neograničenom stvaralačkom slobodom Kuhač je protumačio kao anarhistički. Dosljedno tom temeljnom stavu Kuhač njihovo nastojanje da pridonesu razvoju umjetnosti nije smatrao originalnim i novim, tvrdeći da su prije njih već stariji umjetnici htjeli napredak, ali usklađen s potrebama hrvatskog naroda u njihovo doba, da bi ostao sačuvan narodni individualitet. I odbacivanje imitacije i slijepog divljenja klasicima pripisivao je starijim generacijama hrvatskih umjetnika, koje su, kako je tvrdio, također već prije secesionista slikarsku tehniku smatrale samo sredstvom. Pri tom je naglašavao da su najvažniji elementi u umjetnosti kompozicija, predmet i sadržaj.

Polemizirajući s Pilarom Kuhač je, u vezi s pitanjem predmeta slike, ustvrdio da se i stariji slikari nisu držali isključivo preživjelih tema vojničkih bitaka, alegorije grčke mitologije i talijanskih pejzaža. On je dakle secesionistima osporavao gotovo svaku originalnost.

Ipak se u nekim točkama složio s Pilarom, npr. s njegovim zahtjevom da slikari unesu nove teme i nove oblike, ali naglašavao je, svakako narodne, hrvatske.

Na kraju se Kuhač složio i s ovim Pilarovim postavkama: umjetnost treba širiti u narod; umjetnost neka bude ljudima okrepa iz vječnih izvora; ljepota je i sama promjenljiva; ne treba kopirati velike majstore.

Sve je to Kuhač, kako je sam rekao, iznio u polemici s Pilarom da bi dokazao kako stariji mogu pojmiti Secesiju, ali i da bi objasnio zašto je ne mogu prihvatiti. Obraćanje mladih pisaca velikim književnim djelima Starog istoka, Indije, Kine i Japana, otklonio je npr. kao »anarkizam za (...) Hrvate«, ne smatrajući to »zdravim socializmom«. Proučavanje tuđih tradicija umjesto vlastite smatrao je po Hrvate pogubnim. Želji Secesije da se oslobodi svake teorije umjetnosti i svake škole Kuhač je suprotstavio narodni smjer, a njezin pokušaj da razori dotadašnju umjetnost osudio je kao najpogubniji anarhizam, izjavivši: »Takvom nastojanju nećemo i nemožemo se priključiti, jer smo uzgojeni po načelima kršćanske nauke, i jer smo Hrvati.«⁵⁶ U povodu izložbe Društva hrvatskih umjetnika i revije *Hrvatski Salon* u *Katoličkom listu* objavio je njegov urednik Stjepan Korenić dulji članak pod naslovom: »Nekoliko misli k našem umjetno literarnom pokretu«, koji je odmah zatim izdao i kao posebni otisak. Pisac kaže da su ga upravo priređene manifestacije hrvatskih likovnih umjetnika i pisaca potakle da uzme pero u ruke; zatim iznosi neke Strossmayerove misli o umjetnosti, koje je đakovački biskup izrekao još 1884. prilikom otvaranja galerije slika u Jugoslavenskoj akademiji, kao temelj vlastitih kriterija, pa napada *Salon* kao novo očitovanje libera-

⁵⁶ Fr. Š. Kuhač, O secesiji, odgovor gosp. I. Pilaru, 1898, 25.

lizma baš u onim područjima »koja su ipak bila i ostaju vazda s religijom kršćanskom i kršćanskom etikom u najužem vezu«.

Strossmayer je 1884. rekao zapravo samo to da je za galeriju, poklonjenu Akademiji, sabrao većinom slike s religioznom tematikom da bi u narodu i u umjetnicima budile religiozno osjećanje i smisao za idealne ciljeve uopće, te da, prema tome, nije sabirao samo slike pojedinih umjetničkih škola. Korenić mu je neopravdano pripisao da se zalagao isključivo za umjetnost koja narod duševno podiže i preporuča, da bi se tako mogao pozvati na njega u svojoj borbi protiv moderne umjetnosti, za koju je smatrao da »moralnu i fizičku snagu naroda slabi u mutnom kalu niskih strasti«. Tako je Korenić ocjenjivao umjetnike i književnike oko *Hrvatskog Salona*, i to prije svega zbog slika koje su prikazivale gole likove.

Korenić je osobito napao Bukovca i Valdeca koji su gole likove unijeli u neke biblijske teme, optužujući ih da se rugaju kršćanskoj umjetnosti, religiji i moralu, da žele »svakome omraziti samu vjeru« i pobuditi, naročito u mladom gledaocu, najniže strasti. Sukob se dakle odnosio na pitanje morala.

Za ocjenu Korenićeva pisanja protiv umjetnika i književnika oko *Hrvatskog Salona* od 1898. nisu toliko zanimljivi sami Korenićevi argumenti koliko njegov temeljni dojam o njihovom nastupu: Otklanjanje svake određene i već poznate umjetničke škole ili umjetničkog pravca, koje je u prvom broju *Hrvatskog Salona* u ime slobode vlastitog izraza preporučio mladim umjetnicima Ksaver Šandor Gjalski, Korenić je protumačio kao zalaganje »za slobodu umjetnosti, i to potpunu, bez obzira i bez ikakvih granica«, bez principa i zakona, bez logike i filozofije; kao zalaganje za umjetnost koja ne zna ni za kakvu povijest ili predaju, pa ni za pristojnost.

Gjalski je 1898. nagovarao umjetnike zapravo samo na to da se u umjetničkom stvaranju ne obaziru ni na kakve zahtjeve »izvan sfera umjetnosti«, priznavajući već time zakonitosti u umjetnosti samoj. Korenić nije mogao prihvatiti takav stav, jer je negirao autonomne zakonitosti umjetnosti, smatrajući da se umjetnost ima pokoravati zakonima kršćanske etike i estetike, a u to nije nikako mogao uklopiti nuditet. Govoreći baš o tim zakonima Korenić je rekao: »Ti zakoni u umjetnosti tako su bitni i od umjetnosti nerazdruživi, da ih ne samo strogo kršćanska estetika, nego i isti najliberalniji dusi ne samo nisu nikada nijekali, već su ih pače bilo direktne bilo indirekte, govoreći o umjetnosti, branili i zagovarali.«⁵⁷

Prema tome je za Korenića uopće moguća jedino kršćanska umjetnost, u kojoj se nuditet može prikazivati samo u skladu s kršćanskim kriterijima, tj. zbog sadržaja, a ne zbog tjelesne ljepote same. On zaključuje: »Kad bi umjetnosti bila to zadaća i svrha, onda bi ona promašila svaki put svoju svrhu kad god bi drugačije prikazivala čovječji lik, osim u *golo-tinji* (. . .) Što više, kada bi umjetnosti bila zadaća i svrha u tvorevinama prikazivati tjelesnu ljepotu, onda bi i svaki umjetnik upravo bio dužan prikazivati jedino *arhitektonsku* ljepotu tijela, i to u *potpunoj* i *svestranj* *gototinji*, ne bi trebao ni našto drugo se osvrutati; konzekventno bi tre-

⁵⁷ S. Korenić, Nekoliko misli k našem umjetno literarnom pokretu, 1899, str. 19.

bao odbaciti sve zakone i principe estetske preko plota, i upisati se jošte jedino u kakvi kirurški kurs, te tamo študirati jedino kakovu somatologiju.⁵⁸

Iz tih se riječi najjasnije vidi da je Korenić umjetnicima oko Salona, kao likovnim praktičarima, neispravno pripisivao ono što je kao teoretičar sâm pogrešno vidio. On toj grupi hrvatskih umjetnika pripisuje antikršćanski stav, koji oni nemaju; isto im tako nije bio cilj da se predstave isključivo kao likovni poznavaoi anatomije. Korenić je pokazao da u klerikalno orijentiranim krugovima u Hrvatskoj potkraj XIX stoljeća nije bilo pravoga razumijevanja za nastojanja mladih hrvatskih umjetnika i književnika. U polemici o vrijednosti Secesije, o pojavi nuditeta u likovnoj umjetnosti i sl. sudjelovali su još J. Frank, I. Kršnjavi, A. Tresić-Pavičić i dr. Frank je logikom pravnika napadao Kuhača, iako to ne znači da je u svemu odobravao gledišta Mladih; Kršnjavi Secesiju nije vrednovao kao novi likovni izraz, a slično i Tresić-Pavičić ističući kao protutežu Secesiji umjetničku vrijednost klasicizma.

Godine 1899. u Pragu se pojavio novi časopis *Glas*, koji je pod utjecajem Masaryka smatrao da nacionalni osjećaj ne smije biti sam sebi svrhom nego da se mora očitovati u socijalnom radu, a u vezi s tim prva je dužnost stvaranje izgrađenih ličnosti. I zadaća je omladine da sama sebe što temeljitije pripremi za buduće dužnosti. Kako je *Glas* još iste godine prestao izlaziti, idejne veze između Praga i Zagreba ponešto su olabavile. I u Zagrebu je iste godine bio obustavljen *Glas*, drugi omladinski časopis, slučajno istog imena, a i *Nova Nada* prestala je izlaziti već u početku godine.

I *Vienac* pod redakcijom Josipa Pasarića i Jovana Hranilovića počeo je odbijati suradnju Mladih i modernista, pa su u sredini 1899. ta nova kulturno-politička strujanja ostala bez mogućnosti objavljivanja. Ali to nije dugo potrajalo: još iste godine suradnici bivše *Mladosti* i *Hrvatskog Salona* pripremali su građu za novi časopis *Život*, koji je Antun Radić već unaprijed stao napadati.

Kao odličnog poznavaoca i prevodioca ruske književnosti Radića su, baš pod njenim utjecajem, osobito zaokupila dva pitanja: narodna kultura i odnos inteligencije prema narodu. Francuski romantički historičar Jules Michelet učvrstio je u Radiću uvjerenje o potrebi usvajanja živih narodnih tradicija, koje je samo selo uspjelo sačuvati netaknute. Uvjeren da seljaštvo u biti čini narod i da je narodna kultura zapravo kultura hrvatskog sela, Radić je potkraj god. 1899. pokrenuo *Dom*, »list hrvatskomu seljaku za razgovor i nauk«. Tim je listom pripremio tlo za osnivanje Hrvatske pučke seljačke stranke, do kojega je i došlo godine 1904.

Od prvog javnog istupa mlade generacije prilikom spaljivanja mađarske zastave godine 1895. pa sve do godine 1900. književni ili politički istupi Mladih, vezani uz nova nastojanja i strujanja, izražavali su svojevršno nezadovoljstvo tadašnjim stanjem u Hrvatskoj. Kad su god. 1897. učestali napadi na Mlade, počeli su se oni udruživati, a njihovi istupi poprimali su izrazit karakter pokreta. God. 1897. mlađi likovni umjetnici od-

⁵⁸ S. Korenić, n. dj., str. 21 i 22.

vjoli su se od »Društva umjetnosti«, na koje je utjecao predsjednik I. Kršnjavi, i osnovali »Društvo hrvatskih umjetnika« (Bukovac inicijator i predsjednik) u težnji da omoguće slobodu stvaranja i otvorenost prema novim strujanjima u svijetu. Tako su se likovni umjetnici našli u prednosti pred mladim književnicima, koji u tom času još nisu imali vlastite organizacije nego samo klub u »Društvu hrvatskih umjetnika«. Mladi su književnici godine 1898, za izložbe likovnih umjetnika, dosljedno stali uz mlade slikare i kipare, a kad godine 1900. »Društvo hrvatskih umjetnika« pokreće svoju najnoviju reviju *Život*, čini to »u savezu sa nekolicinom hrvatskih književnika«. Oni ostaju povezani i tada kad se, iste godine, u trenutku izlaska već petog sveska *Života* osniva »Društvo hrvatskih književnika«. U odbor i članstvo ulazi više predstavnika Starih, a 80-godišnji Ivan Trnski bio je predsjednik.⁵⁹ Razumljivo je, dakle, da su *Život*, »smotru za književnost i umjetnost«, mladi književnici smatrali svojim.

Taj je mjesecnik izlazio i cijele 1901. godine, a surađivali su od književnika Milivoj Dežman Ivanov, Milutin Cihlar Nehajev, Mihovil Nikolić, Branimir Livadić, tada 27-godišnji A. G. Matoš i Silvije Strahimir Kranjčević; a uz kritičare Milana Marjanovića, S. Miletića i Vl. Lunačeka i dvojica starijih, Jakša Čedomil i Antun Tresić-Pavičić. Srećko Albini dao je muzikološke priloge, a arhitekti Kovačić, Dežman, Vladimir Turković i V. Mrzljak likovne.

Mladi su književnici u časopisu *Život* istupali prvenstveno sa svojim prilozima iz poezije i proze, ali i sa studijama. Marjanović je npr. objavio prikaz o Nietzscheu, Nehajev o Leskovaru i Matoševu »Iverju«. U prijevodu Nine Vavre *Život* je donio tekstove Gorkog i d'Annunzija. Premda je *Život* uspio okupiti mnogo suradnika, ipak je sve do kraja svog postojanja bio praćen žestokim napadima, te su suradnici neprestano morali braniti i pokret Moderne i sebe same. Jovan Hranilović i Stjepan Korenić proglasili su Mlade »nehrvatima«, »nemoralnim« i »slobodnim zidarima«, a ovi su se uvijek iznova izjašnjavali kao borci protiv svake oligarhije u hrvatskoj književnosti, kao protivnici težnje pojedinaca za ličnom slavom, smatrajući vlastito stvaranje borbom slobodnih književnika protiv klikaštva, protiv »ubitačnog sistema« tadašnjih književnih prilika. Mada se taj pokret još uvijek nije zalagao za neki određeni stil, Mladi su smatrali da je u tadašnjim književnim prilikama realizam još uvijek opravdan. Svim su silama pobijali diletantizam. »Hrvatsku književnost poplavljaju još uvijek djela skroz diletantska« — pisao je Livadić u časopisu *Život* — »a taj diletantizam se brani ugledom patriotizma.«⁶⁰ Kritizirajući i sam patriotizam, onakav kakav jest u Hrvatskoj, nedjelotvoran i emotivno-nerealan, ustvrdio je da Hrvate samo *kultura* može održati u borbi narodā za opstanak. Ta zanimljiva konstatacija u kritičkoj analizi kulturnog života Hrvatske, a donekle i samog mentaliteta intelektualnih krugova, dokazuje da je ta natprosječna mlada generacija ispravno uočavala koje snage krije u sebi kultura nekog naroda, kao što će nešto

⁵⁹ Upravni odbor sačinjavali su: Gjalski, V. Mažuranić, S. Miletić, A. Harambašić, A. Arnold, J. Hranilović, M. Dežman, M. Šenoa, A. Tresić-Pavičić.

⁶⁰ B. Livadić, Hrvatska književnost i siromaštvo, *Život*, 1900, V, 168—172. M. Marjanović, n. dj., I, 191.

kasnije, god. 1902, u *Hrvatskoj Misli* ispravno pokazati smisao i za drugu jednu snagu — ekonomsku snagu naroda.

Dežman Ivanov je u *Životu* kritizirao rad Matice hrvatske: budući da su Matičina izdanja jeftina, ona je stekla gotovo monopol na knjigu, kaže Dežman, pa tako odlučuje o sudbini hrvatske književnosti. Međutim, Matica se povodi za niskim kriterijem čitalačke publike, pa štampa kompilacije iz bilinskog i životinjskog svijeta, umjesto da gaji lijepu književnost i umjetnost. Prema tome, ne igra svoju pravu ulogu. Dežman je osuđivao i to što Matica iz prijevoda strane literature ispušta »nepoćudna mjesta«, čime vrijeđa autora i prevodioca, a tuži se i na to da nema prijevoda svjetskih klasika.⁶¹

Iz kritičkih osvrtla i iz originalnih priloga u *Životu* vidi se da su Mladi na prijelomu stoljeća već sasvim točno uvidali da svaki pokret u književnosti, pa prema tome i njihov, ima dvije linije: kritičku i stvaralačku. Sami su sebe upozoravali na opasnost olake produkcije i pretjeranog individualizma bez pravog sadržaja. Tvrdili su da je u stvaranju individuum samo sredstvo spoznaje i formulacije, te su od svakog pjesničkog djela zahtijevali sadržaj. Otklanjali su umjetnost koja bi bila samo psihičko izživljavanje pojedinca. Bili su čvrsto uvjereni da individualizam ne smije biti svrha književnog djela, jer je karakteristika svih velikih misli i općenitost, a ne samo individualna osobitost. Polemiziranje oko Moderne god. 1900. zaostriilo je i to što se te godine održavao u Zagrebu Prvi katolički kongres, koji je iznio svoje poglede na više-manje sva područja tadašnjega društvenog života. Na tom je kongresu poznati književni kritičar Jakša Čedomil predložio rezoluciju kojom bi se preporučilo da se ne podupiru ona izdanja koja vrijeđaju vjersko čuvstvo i hrvatsko rodoljublje, a svi se izdavači zamolili da takve spise ne objelodanjuju.⁶² Kongres je u prihvaćenju rezoluciji preporučio vjernicima da ne čitaju knjige koje vrijeđaju moral i patriotizam. Što se tiče likovne umjetnosti, iznesen je zahtjev da kler ponovo preuzme direktivu koju je poslije renesanse bio izgubio, a da svaka biskupija ima stručnjaka koji bi obavljao konzervatorsku službu.

Časopis *Život* odlučio je reagirati na održani Katolički kongres tvrdeći da u ime slobode umjetničkog stvaranja ne može pristati uz načela proglašena na tom kongresu. Zanimljivo je da se *Život* jednim vrlo kritički pisanim člankom unaprijed ogradio i od pripremane proslave 400-godiš-

⁶¹ Iv, Matica hrvatska. (Godine 1899.), *Život*, 1900, sv. VI, 196—197.

⁶² Jakša Čedomil (katolički svećenik Jakov Čuka) po godinama, a i po shvaćanjima, stoji između Starih i Mladih. Zato je bila moguća i njegova suradnja u časopisu *Život* (vidi str. 114) i istup na Katoličkom kongresu. Kao književni kritičar bio je pod utjecajem Tainea i Sainte-Beuvea, a s Mladima se slagao u tome da u književnosti umjetnički kriterij mora biti prvo mjerilo, a sloboda stvaranja prvi uvjet, ali tako da oba ta kriterija sama po sebi podrazumijevaju ispravan odnos prema vlastitom narodu, vjerskom osjećaju i moralu. Zbog toga je kod Mladih kritizirao npr. slobodu stvaranja shvaćenu kao slobodu da se piše bilo šta, ali je ipak na Katoličkom kongresu — prema izjavi u kasnije pisanim uspomena — istupio zato da takvom, po njegovu mišljenju pomirljivom, rezolucijom spriječi razdor između starije i mlađe generacije književnika. Međutim — nije uspio. Mladi su ipak Katolički kongres shvatili kao istup protiv sebe, a crkveni poglavari pravili su Jakši neprilika. Zato se već 1903. ta zanimljiva ličnost hrvatske književne kritike, koja je htjela spojiti vjerska i moralna shvaćanja s nastojanjima na razvitku hrvatske književnosti — sasvim povlači (*A. Barac*, Hrvatski književna kritika, II, Zagreb, 1938).

njice hrvatske književnosti,⁶³ konstatirajući da hrvatska književnost — osim A. Kačića — nije prodrla u narod, pa prema tome nije ni izvršila svoju kulturnu misiju, a u tih se 400 godina prečesto inspirirala na tuđim izvorima. Takva je proslava samo besmislena parada, poslije koje neće doći ni do kakva napretka kulture; treba popularizirati književnost, treba podizati pučke knjižnice umjesto spomenika književnicima. Članak se na kraju zalaže za izdavanje, po pristupačnoj cijeni, jedne antologije i studije o postanku i kulturnoj djelatnosti naše književnosti. Kad bi se tako postupalo, Hrvati bi dokazali svoju kulturu i ne bi bili nazivani pogrđnim imenima (Nation auf Puff) — završava članak.

Kako smo već spomenuli, u *Životu* se pisalo i o ostalim granama umjetnosti. U prvom svesku nalazimo — prvi put u jednom časopisu Mladih — i članak o modernoj arhitekturi. Autor mu je već spomenuti dvadesetšestogodišnji arhitekt Viktor Kovačić.⁶⁴ Kao đak bečkog arhitekta Otta Wagnera, predstavnika Secesije i jednog od glavnih pokretača lista *Ver Sacrum*, Kovačić je istupio u ime moderne umjetnosti dokazujući da svako vrijeme traži svoj stil, pa tako i u arhitekturi. Tumačeći koncepcije novog stila⁶⁵ osjetio je potrebu da se vrati i na osnovnu tezu da je »arhitektura (...) umjetnost, i kao takova mora da bude individualna i savremena«, pa je i tim argumentima htio dokazati pravo novog stila na život.

Do pojave Secesije cijela Evropa je gradila u historijskim stilovima, pa je i Hrvatska — u času kad Kovačić istupa u časopisu *Život* — još uvijek pod utjecajem neogotike, neorenesanse i neobaroka. To je Kovačić ispravno nazvao epigonstvom, podsjećajući da su među umjetnicima u Hrvatskoj arhitekti posljednji shvatili nužnost razvoja i osuvremenjivanja te grane umjetnosti. Iako je godinu dana prije ovog Kovačićeva članka, koji ima izričitu vrijednost dokumenta, Secesija već bila prodrla u arhitekturu Zagreba izgradnjom kuće u Illici br. 43 (kasnije izmijenjena), ipak je Kovačićevo zalaganje za novi stil još i godine 1900. imalo opravdanja: tadašnji najugledniji zagrebački arhitekti Hönigsberg i Deutsch,⁶⁶ službeni izvođači spomenute kuće, pomno su doduše pratili prodor i razvoj Secesije u Beču i djelatnost arhitekta Wagnera, ali su se ipak kolebali između historijskih stilova i novog izraza, tako da su zgrade koje su tih godina u Zagrebu nastale nosile pečat te neopredijeljenosti.⁶⁷ Slično je bilo i u Beču, iako je taj grad bio vodeći centar evropske arhitekture u tom razdoblju. Mladi je Kovačić svojim člankom u *Životu* vjerno tumačio ideje svog učitelja Wagnera, jednog od najuglednijih evropskih arhitekata. On je smatrao da nova arhitektura ne treba da potpuno prekine s tradicijom, pa se u tome razilazio s Pilarovim »radikalnim« stavom.

Važan nam se čini i članak o Johnu Ruskinu, iako je to prijevod iz engleskog časopisa *Studio*.⁶⁸ Ruskin je — godine 1900. već na kraju života

⁶³ D. N., K programu proslave četiristogodišnjice hrvatske književnosti, *Život*, 1900, V, 176.

⁶⁴ Viktor Kovačić, D. H. U. Moderna arhitektura, *Život*, 1900, I, 26.

⁶⁵ Organička povezanost unutrašnjeg arhitektonskog rasporeda s fasadom; spajanje umjetničkih ciljeva s praktičnošću; uvođenje željeza kao novog građevinskog elementa i dr.

⁶⁶ O njima vidi opširnije: L. Dobronić, Zagrebački arhitekti Hönigsberg i Deutsch, Zagreb 1965.

⁶⁷ Npr. neobarokna jezuitska crkva, sagrađena 1902. (arhitekt Janko Holjac).

⁶⁸ Ruskin kao umjetnik i kritičar umjetnosti, *Život*, 1900, V, 181.

— kao likovni kritičar imao za sobom nekoliko djela, i bio jedan od najznačajnijih likovnih teoretičara koji su u Engleskoj druge polovice XIX stoljeća povelili pokret za reformu umjetnog obrta tražeći ručnu umjetničku proizvodnju. U teoriji arhitekture zastupao je oživljavanje gotičkih oblika, dakle historicizam. Poznat je kao borac za mnoge socijalne reforme u društvu (dužnost rada za svakoga, npr.). Taj članak dokazuje da Mladi oko *Života* nisu samo jednostrano pratili zbivanja na području likovnih umjetnosti u svijetu.

Svi svesci *Života* bogato su popraćeni umjetničkim reprodukcijama s likovnih izložba u Zagrebu, Petrogradu i Parizu. Da su Mladi tih godina radili i na popularizaciji umjetnosti, vidi se iz jednog Marjanovićevea osvrtu u III knjizi, gdje se govori o putujućoj izložbi Društva hrvatskih umjetnika.⁶⁹

Jedan neobičan članak pokazuje kako su se službeni krugovi u Njemačkoj htjeli policijskim metodama braniti od slobodnih tematskih koncepcija modernog slikarstva.⁷⁰ Iz jednog drugog polemičkog članka vidi se kakvi su se sukobi generacija i shvaćanja očitovali u Sloveniji: ljubljanski biskup Jeglič kupio je i spalio cijelu nakladu Cankarevih pjesama.⁷¹

Časopis *Život* donosio je i skladbe na riječi nekih hrvatskih pjesnika.

IV

Od spaljivanja mađarske zastave god. 1895. srednjškolski literarni listovi, koji su izlazili u Karlovcu i u Zagrebu, živo su pratili stremjenja sveučilištaraca i mladih pisaca, pa se pokret Moderne i u njima odrazio. Cijela je jedna generacija 'najmlađih' nastupala u tim časopisima uz Mlade, ili stupala za njima, slažući se s njima uglavnom sve do godine 1901. Pažnju zaslužuje osobito jedan članak iz karlovačkog *Svjetla* godine 1900. Talentirani mladi Janko Koharić kritički je pisao o hrvatskoj historiografiji tvrdeći da ne obrađuje kulturno-historijsku građu, da se gubi u sijaset nevažnih datuma i imena. Postavljajući pitanje je li povijest znanost ili umjetnost (historia ars aut scientia?), odgovara da bi trebalo da postane znanost, ali time neće prestati da bude umjetnost. A znanost će postati ako se povede za shvaćanjima francuskog pozitivista Augusta Comtea pa pronade i protumači zakone historijskih pojava. U tom smislu

⁶⁹ Sudjeluju: Auer, Bukovac, Čikoš, Crnčić, Krizman, Slava Raškaj, Tišov, Frangeš i Valdec.

⁷⁰ Lex Heinze, *Život*, 1900, IV, 146. To je zakon o zabrani potpomaganja prostitucije i sprečavanju slobode umjetnosti. U § 184 tog zakona, kako navodi *Život*, doslovce se kaže: »Zatvorom od 6 mjeseci ili globom od 600 maraka kazni se svaki, tko spise ili slike, koje ako i nisu nečudoredne ipak mogu povrijediti stidljivost, na javnim mjestima izložiti u namjeri, da ih proda ili kojoj osobi ispod 17 godina ponudi ili proda.« — Taj bi zakon bio gotovo prihvaćen da književnici i likovni umjetnici nisu protestirali protiv takvog spajanja prostitucije i umjetnosti, i protiv ovisnosti same umjetnosti od policijskih činovnika.

⁷¹ Jezuitska propaganda u Hrvatskoj, *Život*, 1900, II, 111—112. To je bila Cankareva zbirka pjesama pod naslovom »Erotika«, secesionistički opremljena. U »Zgodovini slovenskega slovstva«, Ljubljana 1964, kaže se da je biskup otkupio većinu naklade i dao spaliti (»Iz domovine pa je zvedel za usodo svoje pesniške knjige, katere večino naklade je škof Jeglič pokupil in jo dal v pečeh škofijske palače sezgati«, str. 64).

Koharić naglašava i važnost sociologije, tada još nove naučne discipline. Ta razmatranja omladinca godine 1900. i danas nam se čine aktualnima napose zbog toga što upozorava na sociološku historiografiju.⁷²

Novo Svjetlo izišlo je u Zagrebu prvih dana siječnja god. 1901. kao časopis najmađih, i to pošto je prethodno iz skupine njegovih pokretača istupilo nekoliko omladinaca jer se nisu mogli složiti sa štampanjem lista u tiskari koja je bila pod uplivom dra J. Franka, pa su se jednom izjavom ogradili od tog lista. Prvi broj časopisa, opsegom malog, ostao je i posljednji.⁷³ *Život* je prestao izlaziti u drugoj polovici 1901.⁷⁴ Tako je pokret Moderne u toku 1901. stao jenjavati.

Jesen te iste godine donijela je životu napredne omladine ipak nešto novo. Mnogi srednjoškolci, koji su sve do te godine uređivali đачke časopise ili pisali u njima, prelazili su sada na Zagrebačko sveučilište, a iz Praga i Beča vraćali su se u Zagreb sveučilištarcima nakon završena studija. Tako se u Zagrebu našao na okupu veći broj izgrađenih pristalica Moderne.

Političke stranke u Hrvatskoj koje nisu bile uz vladu, Neodvisna narodna stranka — »obzoraši« i Stranka prava — »domovinaši«, a koje su od godine 1897. nastupale zajedno, i »čista« Stranka prava — »frankovci«, našle su se godine 1901. zatečene iznenada raspisanim izborima, a banu Khuenu uspelo je da u Saboru osjetljivo smanji njihov ionako ograničeni broj zastupnika. Taj se poraz osobito teško dojmio mladeži. Ni proslava četiristogodišnjice Marulićeve »Judite«, koju je potaklo Društvo hrvatskih književnika, nije oduševila omladinu: ona je u tome vidjela samo svečanu i nedjelotvornu priredbu. Nezadovoljni omladinci obratili su se svojim vršnjacima veoma kritički pisanim programom pod naslovom »Poraz i slavlje«.⁷⁵

»Mi mladi čekamo, da nas tko pozove, da nas primi, da nas uputi, da nam rekne, kako ćemo i kuda ćemo. Čekamo nestrpljivi i snuždeni, pa i stari borci, videći to čekanje, misle, da im je dužnost da nam nešto kažu, a mogu jedino da nam šapnu kroz zube: 'Eto, sad možete vi mladi najbolje vidjeti, kako vam ne valja raditi.' I to je upravo najžešći udarac

⁷² J. Koharić, *Ideje o historiografiji, Svjetlo*, 1900, 26. M. Marjanović, n. dj., I, 230.

⁷³ Zagrebački časopis *Novo Svjetlo*, iz god. 1901, dogovorno se odijelio od karlovačkog časopisa *Svjetlo* iz god. 1900, jer se bila ukazala potreba da uz »glavni list« postoji i »revijalni«. Vidi: M. Marjanović, *Hrvatska Moderna*, II, 12.

⁷⁴ Odluku o svom prestanku časopis je objavio ovako: »Odlučili smo završiti s izdavanjem 'Života' bez muke i bez svađe. Ovo dva tri mjeseca iskališe doduše protivnici naši dosta žući na nas, sve u nadi da im ne ćemo odgovoriti. U pjesmici, feljtonu, kritici i različitim vijestima navaljivali na 'moderniste'... Glavno oružje Hranilovićeva protiv nas jest, da naši listovi jedan za drugim prestaju izlaziti. On se ruga i veli: Divna li je to krepost i životna snaga te mlade modernističke poezije, kada njeni organi 'Mladost', 'Život', 'Novo Svjetlo' redom uginuše. Jest uginuli su, i još ćemo ih pokrenuti i opet će uginuti, ali zašto? Za to, jer se sami o sebi moraju uzdržavati i jer su ih mladi ljudi svojom požrtvovnošću izdavali i nisu primali masne honorare... Ne treba da se s našim uspjesima hvalimo. Tri su knjige 'Života' svakome na uvid...« *Život*, 1901, III, str. 191.

⁷⁵ Brošura »Poraz i slavlje« u konačnoj stilizaciji Milutina Cihlara Nehajeva i Milana Marjanovića Vinkova štampana je 1901. u Riječkoj dioničkoj tiskari. Kao izdavač bila je naznačena 'Hrvatska narodna omladina u Zagrebu'. I M. Marjanović je donosi u svojoj II knjizi, 235—245.

za nas, koji vjerujemo u budućnost i koji opet jednom u tako žalosnom momentu osjećamo potrebu nečega novoga i krepčijega.«

Brošura se nije ograničila na taj ton. Ona je iznijela i ozbiljnu sumnju u to da spas valja očekivati od izmirenja političkih stranaka u opoziciji ili bilo kakvih grupa, te naprotiv kaže: »Žnamo da su se tijekom zadnjih godina iskristalizirali, osobito među mladim elementom, odgovori na neka pitanja realnoga rada, da se rodila i razvila ne nova politička formula, nova programna stranka, već neki napredniji, realniji pokret.«⁷⁶

Brošura *Poraz i slavije* otvoreno je kritizirala nepriznavanje Srba u Hrvatskoj, tražeći »ozbiljno, realno međusobno upoznavanje«,⁷⁷ odbacivala politički klerikalizam, zahtijevala brigu za mladog čovjeka i na kraju propagirala među mladeži daljnje svestrano naobražavanje, studiranje svih glavnih pitanja kulturnog i društvenog života u Hrvatskoj, traženje oslonca radije u vlastitoj duševnoj snazi nego u tuđim mislima, uvjerenja da je to »prva potreba našeg javnog života«. U toj se brošuri vjerno odrazila i trenutna potištenost omladine potkraj 1901, a njezina želja da napokon prijeđe na djelo i pokaže vidljive rezultate uskoro još više dolazi do izražaja u pozivu na pretplatu obnovljenog časopisa *Hrvatska Misao*. Omladina se s pravom mogla osvrnuti na sebe i ustvrditi da je nešto pokušala, a nešto i uradila. Kritizirala je druge, ali je znala uočiti i svoje nedostatke. Posljednji događaji učvrstili su uvjerenje mladih da se moraju ujediniti. »Politička bezobzirnost protivnika hrvatske narodne individualnosti i propadanje zapuštenog našeg puka jasno pokazuju, da će baš ta mladost imati da izdrži najjaču navalu na same temelje hrvatske narodne državne i kulturne osebjnosti...« — pisali su omladinci predosjećajući burnije godine u životu Hrvatske.⁷⁸

Politički poraz opozicije, ali i istupanje mladeži, doskora su povoljno djelovali i na same političke stranke, te su se već 15. siječnja 1902. Neodvisna narodna stranka i Stranka prava ujedinile pod zajedničkim imenom Hrvatska opozicija, s odlukom da to potvrdi njihova zajednička izvanredna skupština potkraj godine. U odluci od 15. siječnja već su sudjelovali i neki istaknuti omladinci, odnosno mladi književnici.⁷⁹ U toku godine došao je u Zagreb i Stjepan Radić i odmah postao glavni tajnik Hrvatske opozicije. Obnovljena *Hrvatska Misao*, čiji je zagrebački prvi broj izišao samo dan nakon sporazuma navedenih stranaka, pod uredništvom Lava Mazzure, deklarira se sada, godine 1902, kao »smotrazna narodno gospodarstvo, književnost i politiku«, za razliku od već prikazane praške *Hrvatske Misli* iz godine 1897, koja je u podnaslovu kao svoja interesna područja označila »književnost, politiku i pitanja socijalna«. Pokretači obnovljene *Hrvatske Misli* smatraju se nastavljačima praške, a svoj list »glasilom narodnog i naprednog pokreta koji se već desetak godina opaža u Hrvatskoj«, ali je očito da su ih iskustvo, lično sazrijevanje i društveno-politički uvjeti doveli do toga da sada stave težište na

⁷⁶ N. dj., str. 9.

⁷⁷ N. dj., str. 10.

⁷⁸ *Hrvatska Misao*, br. 1—2, Zagreb, 16. siječnja 1902.

⁷⁹ U izvršni odbor stranke bili su izabrani Matija Šutej, dr Milivoj Dežman, dr Šime Mazzura, dr Antun Radić, Franjo Lampe, dr Dragutin Neumann, Fran Folnegović, Vjekoslav Homotarić, dr Ladislav Seitz i Gjuro Planić.

ekonomska pitanja svog naroda — što uostalom i jasno obrazlažu u prvom broju. Njihova je generacija — kažu — bila istupila zbog krize svekolikog javnog života u Hrvatskoj: raspad stranaka, cjepidlačenje u politici, mlohavost u prosvjetnom radu. Pokušali su udariti nove temelje, naći izlaz iz te opće dezorijentacije geslom »Prosvjetom k slobodi«, pa su se nakon pogrešaka i traženja — što je svojstveno svakoj reakciji — ipak stali »kristalizirati u svojim mislima i dobivati biljeg pokreta«. Tako god. 1902. smatraju da su već jedinstveni »u mislima i pravcu rada«, te nastoje da budu »pokret za narodnu obranu«, da cijelo hrvatsko društvo prožme osjećaj zajednice, da se stvori jak organizam. Svjesni ipak — iako to ne izriču — određenih grupacija među inteligencijom, te određenih antagonizama u prosuđivanju što je u kulturi i politici njihova vremena zaista napredno, a što je, kako je u ovom izlaganju već izneseno u komentarima nekih polemika, postojalo — predviđaju ovakvo rješenje: »Iz te ideje (zajednice i jakog organizma — B.P.) posvema prirodno izvire uvjerenje, da se nikoji dio inteligencije, dakle ni svećenstvo, ne smije staviti ni mimo narod ni nad narod i da se ne smije prikazivati kao glavni ili čak jedini stup i oslon naroda. Boj pak između klerikalizma i liberalizma izbjegnut će se samo tako, ako prokrčimo put uvjerenju, da samo sloboda znanosti i savjesti može biti uvjetom naprednom razvitku...«⁸⁰

Preduvjet je za sve te ciljeve, naglašavaju, u gospodarskoj samostalnosti Hrvatske, do koje treba doći ustavnim putem, tj. mijenjanjem zakona, pa u prvom redu treba na tome raditi. Nadalje, živ smisao za opću ekonomsku samostalnost hrvatskog naroda onemogućit će štetno »političko sanjarenje«: »Hoćemo da uvijek ostanemo na polju zbiljskih narodnih potreba, u okviru onih težnja, koje se za kratko vrijeme promišljenom organizacijom mogu prometnuti u narodne uspjehe, u narodna prava.«⁸¹

Tako ta generacija svom nastupnom geslu »Prosvjetom k slobodi«, u ovoj fazi borbe i nastojanja na evropeizaciji političko-društvene situacije u Hrvatskoj, dodaje načelo: »Narodnim blagostanjem k prosvjeti«.

Idejna podloga obnovljene *Hrvatske Misli* ne bi bila ispravno prikazana kad bi se dobio dojam da književnosti nije bila posvećena nikakva pažnja. Istina, kao ni praška, tako ni zagrebačka *Hrvatska Misao* ne donosi originalne književne priloge, ali raspravlja o značenju i ulozi hrvatske književnosti u tom času. Ono što je svojevremeno naučeno u Pragu dolazi i sada do izražaja: nije im do nekog literarnog smjera, do umjetničkog oblika, nego do odgojne snage, do idejnosti hrvatske književnosti, što dakako uključuje i zahtjev za umjetničkom kvalitetom.

Od političkih članaka, s obzirom na simpatiju i moralnu podršku koju je Napredna omladina pružala socijaldemokratima od 1897, pažnju privlače dva članka⁸² u kojima je izraženo stanovito — uostalom razumljivo — neslaganje među njima u ovoj fazi društveno-političkog zbivanja. U godinama nastupa Napredne omladine njena kritika režima, opozicionih stranaka, ekonomskog stanja i dr. bila je identična s nezadovoljstvom soci-

⁸⁰ *Hrvatska Misao*, I/1902, br. 1 i 2, 1.

⁸¹ *Hrvatska Misao*, I/1902, br. 1 i 2, 6.

⁸² Mlada buržoazija, *Hrvatska Misao*, I/1902, br. 17, 538; Narodnost i socijalizam, *Hrvatska Misao*, I/1902, br. 17, 541.

jaldemokrata, pa su slobodoumni mladi intelektualci javno izražavali svoje simpatije za stranku, ali su kasnije sve očitiije postajale razlike u metodi političke borbe. Socijaldemokrati su *Hrvatskoj Misli* počeli pripisivati buržoaski karakter, neprihvatanje načela rušenja postojećih društvenih odnosa »odozdo«, nedovoljno podržavanje antagonizma između buržoazije i radnog naroda. Mladi su intelektualci opet prigovarali socijaldemokratskom pokretu da neprijateljski prima sve što nema izraziti karakter klasne borbe, a da se radništvo udaljilo od narodnosne ideje ideološkom formulom bratstva svih naroda, kojom se opreke među narodima ne rješavaju. Ipak polemiziranje u *Hrvatskoj Misli* iz godine 1902. ne ostavlja dojam otvorenog neprijateljstva, nego naprotiv daljnjeg interesa te omladine za radništvo kao dio hrvatskog naroda. To se jasno potvrdilo godine 1903. kad *Hrvatska Misao* objavljuje članak Vitomira Koraća, koji govori o teškom stanju radništva u Hrvatskoj, smatrajući ga robljem modernog društva.⁸³

U *Hrvatskoj Misli* godine 1902. surađuju M. Marjanović, M. Nehajev, I. Ancel, J. Koharić, S. Radić, V. Jelovšek, već spomenuti izdavač *Nove Nade* iz god. 1897, zatim Gjalski, Dežman Ivanov, M. Derenčin, S. Korporić i dr.

Na istoj idejnoj podlozi godine 1903. *Hrvatska Misao* piše još o školstvu, tražeći jedinstvo nauke i vjere (S. Radić), o zdravstvenoj politici (I. Ancel), a u opširnijem članku o zaprekama gospodarskom preporodu Hrvatske uz objektivne podatke o neosnivanju seljačkih zadruga, o nedostacima novčanih zadruga npr., iznosi zanimljiv i točan psihološki podatak o patrijarhalnom duhu i preskromnim potrebama hrvatskog naroda, te o nepostojanju svijesti o vlastitim javnim pravima.⁸⁴ U konfrontaciji psiholoških osobina naroda austro-ugarske državnice zajednice (jednog germanskog naroda, drugog uralo-tatarskog, te slavenskog hrvatskog naroda) takav podatak nije nevažan, a uočavanje karakteroloških obilježja nekog naroda pridonosi nastojanju da historiografija obuhvati i sociološke, kulturne i psihološke elemente vremena. Uz to — psihološki podatak koji je dala analiza uzroka ekonomskog stanja u Hrvatskoj potvrđuje ispravnost političke borbe Napredne omladine, izražene u njenom nastupnom i dopunskom geslu (Prosvjetom k slobodi — Narodnim blagostanjem k prosvjeti).

U istom godištu *Hrvatske Misli* M. Marjanović je objavio esejistički prikaz o Georgu Brandesu, izvanredno značajnom misliocu svoga vremena. Njegovu osnovnu karakteristiku Marjanović vidi u tome što zagovara ideju svjetske književnosti i evropske kulturne uzajamnosti. Od literature je Brandes tražio da stavlja »probleme na debatu«, kao što je slučaj kod G. Sandove (odnos spolova) ili Byrona i Feuerbacha (problem religije), dok je sâm književni smjer, tj. estetski izraz, smatrao manje važnim. Uspoređujući Brandesa i Tainea Marjanović je naglasio razliku: Taine traži faktore koji su stvorili literarnu fizionomiju, a piše povijest literature da prikaže psihologiju jednog naroda ili duh vremena. Brandesu je glavni cilj prikazati razvoj literarne borbe, pokazati na primjeru zapadne Evrope

⁸³ V. Korać, Radničke strukovne organizacije, *Hrvatska Misao*, II/1903, br. 4, 109.

⁸⁴ Zadrugar, Najveće zapreke hrvatskom gospodarskom preporodu, *Hrvatska Misao*, III/1903, br. 5 i 6, 173.

kako književne struje prelaze iz jedne zemlje u drugu. Dok dakle Taine promatra literaturu kao konačni produkt prilika, Brandes je gleda kao gibanje. Taine je filozof koji traži posljednji uzrok, Brandes je psiholog koji traži uzajamno djelovanje i izrazitost pojava, radikalnost misli i izrazitost ličnosti. Rastumačivši tako Brandesova shvaćanja, Marjanović ih je na kraju svog prikaza nazvao »duševnim aristokratizmom«, ali je za samog Brandesa ustvrdio da nije ni učenjak, ni filozof, ni stručnjak, jer u njegovim nazorima nema samostalne znanstvene osnove.⁸⁵

List je pisao mnogo i o poljodjelskoj banci, o radničkom osiguranju, a pridonio je dogovorenom jedinstvu opozicionih stranaka i daljnjem formiranju Napredne omladine.

O bilo kojoj vrsti članaka da je riječ, *Hrvatska Misao* je u iznošenju svojih gledišta, u tumačenju metoda političke borbe i polemiziranju dostigla i zadržala evropsku razinu.

Kako u obnovljenoj *Hrvatskoj Misli* književnost nije našla svoje pravo mjesto, javio se u toku 1902. još jedan časopis mladih, mjesečnik *Mlada Hrvatska*, kao »slobodan časopis za književnost, umjetnost i socijalni život«, sa skromnom naslovnom stranicom i bez likovnog priloga.

Izlazio je svega pet mjeseci, pa nije ušao u značajnu 1903. godinu. Kao vlasnik i izdavač spominje se Branko Drechsler, a kao urednik Živko Beličević; u posljednjem je broju obje funkcije preuzeo Stjepan Kralj. Časopis je donosio priloge na hrvatskom i slovenskom jeziku, a glavni su suradnici bili B. Drechsler, Z. Devčić, V. Jelovšek, A. G. Matoš, Z. Kvederova, Adela Milčinović i drugi. Časopis se nije predstavio nikakvim programatskim člankom, kao oni iz godine nastupa mlade generacije, nego je nastojao sagledati što je dotada bilo postignuto. B. Drechsler, u članku »Abnormalni momenat u razvitku hrvatske knjige«, upozorava na to da je hrvatska književnost, poslije plodnog doba 'kriticizma' i borbe za slobodu stvaranja iz prvih godina nastupa Mladih, sada zapala u novo literarno »koprcanje i neodređenost.«⁸⁶ U retrospektivi od svega sedam godina nakon što je Gjalski — god. 1895 — svojim zapažanjima u romanu Radmilović bio shvaćen kao moderan pisac i kao takav izvršio određen upliv — kako smo već rekli — Drechsler upozorava 1902, da bi bilo jedno kad bi moderna knjiga ostala na »nemoći« Gjalskoga. U tom razdoblju previranja godine kao da su se podvostručile. U ime načela koja su postavili Mladi, Drechsler traži daljnji razvoj hrvatske književnosti prema uzorima na Evropu i tvrdi da Hrvatska za to ima uvjeta.

U istom članku Drechsler ovako ocjenjuje razvoj u posljednjih nekoliko godina: »Nastup naše moderne ne odgovara s ni jedne strane onome u drugim zemljama: naša moderna ima šire značenje. Drugdje se bori za specijalne umjetničke nazore, k nama se sa modernom unašaju ovi i svi općeniti zdravi umjetnički principi, koje je naturalizam i realizam drugdje već odavno učvrstio. Ovaj momenat nadoknađivanja stare jednostranosti novom svestranošću trebao je da se shvati i da se provede do kraja. Fizionomija moderne razvijala se prema prijašnjim smjerovima sasvim oprečnim

⁸⁵ *Hrvatska Misao*, II/1903, br. 1, 24; br. 2, 6; br. 3, 100; br. 4, 126; br. 5 i 6, 185.

⁸⁶ B. Drechsler, Abnormalni momenat u razvitku hrvatske knjige, *Mlada Hrvatska*, 1, 1902, 20—27, M. Marjanović, *Hrvatska Moderna*, II, 1951, 253.

putem: počela je odozdo, ali na žalost, nije došla na površinu. Sva joj je snaga u kritici, u javnoj borbi za nazore (...) Moderna je uopće u većim kulturnim narodima imala više propagatorski značaj. Mi smo kroz cijeli jedan vijek živjeli u fantastičkom snatrenju o velikoj političkoj slobodi, a pri tom nijesmo mogli ni zamjetiti potrebu slobode mišljenja, slobode stvaranja (...) I dok smo za političku slobodu trošili upravo sve sile, ta ideja nas je upravo isisala, a rezultat je današnje užasno jedno političko i gospodarstveno stanje cijeloga naroda (...) Sa slobodom mišljenja i stvaranja došla je iza narodnosne prva velika ideja u Hrvatsku, i ona treba da stvori suvremenom veliku i zdravu epohu našeg kulturnog života.«⁸⁷ Drechsler je dakle već 1902. davao Modernoj epohalno značenje.

Mlada Hrvatska pratila je i likovni život (uglavnom Jelovšek); Jurislav Janušić, u osvrtnu na likovnu izložbu Društva umjetnosti — na kojoj su izlagali Auer, Bukovac, Bužan, Crnčić, Čikoš, Kovačević, Krizman, Mašić, Raškaj, Tišov, Frangeš, Valdec i dr.⁸⁸ — kritizira nemodernu slikarsku maniru i tematiku, jer donosi uglavnom već poznate krajolike. Glavna zamjerka publici jest nedostatak prave zainteresiranosti za umjetnost, a umjetnicima nedostatak odvažnosti da stvaraju drugačije od ustaljenog ukusa. Ali i modernoj kritici zamjera što je obarala sve staro, a nekritički uveličavala sve moderno.

Matoš je pisao o Lazi Lazareviću i nazvao ga »najvećim pjesnikom suze u našoj jednojezičnoj književnosti«,⁸⁹ a Lazarevićevo selo čini mu se kao »izgubljeni raj, idilskiji od najtopljijskog Gjalskovog krova«;⁹⁰ zatim o francuskom političaru i moralistu M. Barrèsu, koji je imao upliva na našu nacionalističku omladinu uoči prvoga svjetskog rata.

Socijalna se problematika u tih nekoliko brojeva uglavnom ograničila na članak Kvederove o modernom ženskom pokretu. Rubrika »Listak« pratila je izdavačku djelatnost u Hrvatskoj, a ponešto i stranu.

Mladu Hrvatsku napao je u *Hrvatskoj Misli* M. Marjanović, smatrajući je u njenim kritičkim osvrtima nedovoljno slobodoumnom.⁹¹ Dakako da je list našao dovoljno argumenata da to opovrgne i oštro napadne Marjanovićevu političku nekonzekventnost, zbog njegove suradnje s mađaronskim osječkim listom *Die Frau*. U odgovoru, u kojem se razabire ogorčenost, zanimljiva je napomena *Mlade Hrvatske* u kojoj izražava žaljenje što uopće dolazi do »borbe i trvenja« među mladima, pa kaže da je pravodobno, ali, eto, uzaludno nastojala spriječiti taj napad *Hrvatske Misli*.

Ovom uočavanju idejnih strujanja hrvatske kulture, na području na kome su ona najviše došla do izražaja, valja dodati rad kazališta, kao jednog od rasadišta kulture.

U tih osam godina hrvatsko je kazalište djelovalo pod vodstvom S. Miletića (do 1898), I. Hreljanovića (do 1902) i A. Mandrovića. Miletić je svojim shvaćanjima i radom dao kazališnoj djelatnosti osnovni pečat, koji

⁸⁷ B. Drechsler, *Abnormalni momenat*, n. dj., 26.

⁸⁸ »Izložba društva umjetnosti 1902«, Katalog izložbe.

⁸⁹ A. G. Matoš, Lazar K. Lazarević, *Mlada Hrvatska*, I, 1902, 74.

⁹⁰ A. G. Matoš, n. dj., 76.

⁹¹ M. Marjanović, *Mlada Hrvatska, Hrvatska Misao*, I, 1902, 8, 252—253.

je ostao i onda kad je on zbog nerazumijevanja režima bio prisiljen da odstupa. Svoja je gladišta iznio godine 1903. u knjizi »Hrvatsko glumište«, gdje je rekao i ovo: »Moj ideal bio je: stvoriti u Zagrebu eminentno hrvatski umjetnički zavod. Shvaćao sam — da se poslužim riječima Preradovićevim: kazalište kao 'Hram prosvjete, u kom se služba narodnosti služi'. Žudio sam, da bude hrvatsko zemaljsko kazalište u Zagrebu za slavenski jug ono, što je narodni divadlo u Pragu za Čehe, t.j. matica, središte umjetničko. Kao daljnji cilj lebdjelo mi je pred očima ustrojenje još jednog zemaljskog glumišta, koje bi zavisno od zagrebačkog putovalo širom zemlje, te u raznim gradovima domovine — široka je od sjevera do juga, od istoka do zapada duga' — širilo isti umjetnički i narodni program. Za postignuće ovog mog umjetničkog cilja, lebdjele su mi tri važne točke pred očima, a te su: repertoire, jezik i stil.«⁹² Od umjetničkog je stila tražio da bude u skladu s 'narodnim čuvstvom',⁹³ Miletić je svoju zamisao dobrog repertoara, po kojoj je hrvatska kazališna umjetnost preko klasika imala doći do moderne evropske literature, ostvario. Izvođena su djela Sofokla, Euripida, Racinea, Corneillea, Molièrea, Goethea, Schillera, Grillparzera, Shakespearea, zatim Ibsena, Sardoua, Dumas-sina, Hauptmanna i drugih. Značajno je da je tih godina hrvatsko kazalište izvodilo djela ruskih realističkih pisaca čiji je upliv na mlade hrvatske pisce bio velik: Gribojedovljeva drama 'Teško pametnom' izvodi se 1896, Gogolj, Čehov i Ostrovski 1897, Tolstoj 1898. Izvođenju ruskih pisaca poslije Miletića osobito je pridonio N. Andrić, koji je za upravitelja I. Hreljanovića obavljao dužnost dramaturga.⁹⁴ I u posljednje dvije godine tog razdoblja izvode se ruski pisci: godine 1902. Čehov (Labuđi pjev; Ujak Vanja); godine 1903. Tolstoj (Ana Karenjina), Dostojevski (Zločin i kazna), L. Andrejev (Život čovjeka). Napokon valja naglasiti da je kazalište u tom periodu izvodilo moderne hrvatske pisce. Miletić je pokazivao izričit smisao za Modernu, osim što je izvodio i autore stare dubrovačke književnosti. Godine 1895. izveden je Vojnovićev »Ekvinocij«, nagrađen prvom nagradom na natječaju za izvornu hrvatsku dramu; zatim Tresić-Pavičića »Simeon veliki« (1896) i »Katarina Zrinska« (1899); Dežman-Ivanova »Svršetak« (1897) i »Kneginja Jelena« (1901); Cihlar-Nehajeva »Prelom« i »Svjećica« (1898); S. Tucića »Povratak« i »Truli dom« (1898), »Svršetak« (1899); »Bura« (1901) i »Sujet« (1903) — da nabrojimo najznačajnije.

Hrvatska opera, koju je Khuen iz financijskih razloga zatvorio godine 1902, ostvarila je ipak nekoliko značajnih izvedaba domaćih skladatelja Lisinskog i Berse, uz strane (Beethovena, Wagnera, Puccinija, Verdija i drugih).

U kazališnu djelatnost ulazi i Hrvatska dramska škola koju je godine 1896. osnovao Miletić. Iako je djelovala samo dvije godine, tj. do Miletićeva odstupa, ipak je odgojila nekoliko priznatih glumaca.

⁹² S. Miletić, Hrvatsko glumište, Zagreb 1903, 73.

⁹³ »Još ga nemamo, ali treba ga tražiti! Narod naš, koji si je predajom usčuvao u svojem čuvstvomjanju tako krasne narodne pjesme (...) naći će u dramskoj umjetnosti svoj specijalni narodni izraz, kao što ga nadoše i ini Slaveni.« N. dj., 74.

⁹⁴ Vidi: »Hrvatsko narodno kazalište, 1894—1969«, Zagreb 1969.

Neovisno o navedenom repertoaru, koji svakako govori o vrijednosti djelovanja zagrebačkog kazališta, ono je u tom periodu Miletićevom zaslugom doseglo razinu evropskih glumišta i u pogledu načina glume, jezika, scenske modernizacije i dr. Posebno valja naglasiti da je izvedbom modernih hrvatskih dramskih djela *pridonijelo afirmaciji* novih ideja, nove literarne problematike.

V

Međutim je ujedinjenje opozicije god. 1902. stavilo bana Khuena Hédeváryja pred nove teškoće. Već u siječnju god. 1903. održana je skupština načelno već ujedinjenih stranaka, kojoj su prisustvovali i predstavnici Hrvatske napredne omladine, predstavnici iz Istre i Dalmacije, te Fran Supilo i Stjepan Radić. Bivša Narodna neodvisna stranka i bivša Stranka prava udružile su se najzad u jedinstvenu stranku pod imenom Hrvatska stranka prava. U zajedničkoj rezoluciji naglasile su da ostaju vjerne državnom programu koji su kao bivše stranke ugovorile još godine 1894, i izjavile da smatraju svojom najprečom zadaćom ostvarenje reforme izbornog reda u Hrvatskoj i promjenu financijalne nagodbe s Ugarskom. Ostali zahtjevi zajedničkog programa odnosili su se na zaštitu seljačkog posjeda, obrtnika i radnika, slobode pojedinca, slobode štampe i udruživanja. Na toj je skupštini Hrvatska napredna omladina u svojoj rezoluciji izrazila nadu da će u novoj stranci naći mogućnost »za realan rad oko narodne obrane i narodnih potreba u svojem dotadašnjem pravcu«.⁹⁵

Tim događajem potaknuto javno mišljenje neočekivano je uzbuđeno reagiralo potkraj veljače na vijest da rasprave o spornom financijskom odnosu s Ugarskom nisu postigle željeni rezultat i da su pregovarači s ugarske strane predložili raspravu o novoj hrvatsko-ugarskoj nagodbi. U povodu toga prve demonstracije studenata izbile su u Zagrebu na početku ožujka. Kad je Hrvatska napredna omladina u vezi s tim predmetom održala u Zagrebu veliku protestnu skupštinu,⁹⁶ učestale su reakcije i u pokrajini. Nemiri u Zagrebu i u Hrvatskoj, koji nisu jenjavali, izazvali su pozornost i u Budimpešti i u Beču, a osobito su publicitet stekli kad su pod dojmom vijesti o tim nemirima predstavnici pokrajinskog sabora Trsta, Istre i Dalmacije zatražili prijem kod cara Franje Josipa da bi protestirali protiv mađarskog nasilja u Hrvatskoj. Car ih nije primio, pozivajući se na načelo da se predstavnici jednog dijela Monarhije nemaju prava miješati u pita-

⁹⁵ J. Horvath, Izmjena generacija, Obzor spomen-knjiga, Zagreb 1935, 21, M. Gross, Narodni pokret u Hrvatskoj god. 1903, *Historijski pregled*, 1954, 16—22.

⁹⁶ Na toj skupštini od 11. ožujka 1903. dr. Marijan Derenčin kao predsjednik predložio je sudionicima najprije dvije rezolucije, jednu o potpunoj financijalnoj samostalnosti zemlje, a drugu o političkim pravima: slobodi štampe, sastajanja i udruživanja, te o slobodi izbora. U prilog tih rezolucija govorili su Stjepan Radić, Milan Marjanović i Vitomir Korać. U prilog treće rezolucije — protiv povećanog novčenja — govorio je uz Hinka Sirovatku i Vilim Bukšeg. Prvaci socijaldemokracije sudjelovali su dakle vrlo aktivno na ovom sastanku. Poblježe vidi: Janko Ibler, Hrvatska politika 1903—1913, Zagreb 1914, 11—12; M. Gross, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije i narodni pokret 1903, *Historijski zbornik*, 1954, 1—4, 58.

nja drugog dijela. Predstavnici Trsta, Istre i Dalmacije izdaju tada javni manifest o događajima u Hrvatskoj.⁹⁷

Odlaskom Khuena u lipnju i dolaskom novog bana Teodora Pejačevića u Zagrebu je došlo do primirja, ali suvremenici tih događaja, a naročito učesnici nisu ih mogli zaboraviti. Obogaćeni iskustvom nisu bili samo politički radnici, nego i cijeli narod. Zbog toga su neki pisci, promatrači tadašnjih političkih prilika, s pravom već narednih godina smatrali hiljadudevetstotreću godinom prekretnicom u životu Hrvata.⁹⁸ Naime, Hrvatska stranka prava, konstituirana još u siječnju 1903, nije stala na čelo tog pokreta širih slojeva, što znači da opozicija, organizaciono još nedovoljno učvršćena, nije iskoristila događaje u tom smislu. Međutim, neovisno o tome sami događaji od 1903. utjecali su na daljnji razvoj prilika u Hrvatskoj i Slavoniji, a tako i u ostalim krajevima u kojima žive Hrvati, tj. u Dalmaciji i Istri, a onda i u Sloveniji. U Dalmaciji i Istri ojačalo je nacionalno osjećanje, a i želja za političkim ujedinjenjem svih Hrvata. U Hrvatskoj i Slavoniji zategnutost je između Hrvata i Srba, koja je god. 1902. bila na vrhuncu, popustila u događajima prve polovice 1903, a zamijenila ju je želja za međusobnom suradnjom. U slovenskim krajevima javlja se izričito zanimanje za prilike u Hrvatskoj, pa su tako ti događaji u znatnoj mjeri utrli put i općem raspoloženju za jednu novu politiku u ovim krajevima. U Dalmaciji je bila pokrenuta politika »novog kursa« koja se manifestirala u zajedničkom nastupanju svih opozicionih stranaka prema Beču, što je godine 1905. dovelo i do njihova sporazuma, do Hrvatsko-srpske koalicije s kojom započinje novo razdoblje u političkom razvoju hrvatskog naroda.

Tako poslije godine 1903. u politički program ulaze oni zahtjevi koje su u prethodnom razdoblju prvi istakli socijaldemokrati i Napredna omladina.

⁹⁷ O događajima u Hrvatskoj god. 1903. vidi *Janko Ibler*, *Hrvatska politika 1903—1913*; *Vaso Bogdanov*, *Hrvatski narodni pokret 1903/4*, Zagreb 1961.

⁹⁸ Već godine 1904. u svojoj knjizi »Hrvatski pokret, opažanja i misli na pragu novoga narodnoga preporoda godine 1903«, Dubrovnik 1904, pisao je Milan Marjanović o događajima koji su bili zahvatili cijeli narod ovako: »Sada mogu da konstatiram samo to, da je narodni pokret u narodu ubio svu našu staru politiku i sve stare metode, a rastepao stare formacije isto tako mađaronske, kao što i oporbene. Ako se uzdržaše još mađaroni na vladi krivo je samo to, što se uzdržaše još privremeno na životu i stare oporbene skupine. Ali i one padaju« (str. 130).

Janko Ibler, u svojoj već spomenutoj knjizi, razmatrajući događaje godine 1903. iz veće vremenske udaljenosti, ustvrdio je između ostalog i ovo: »Ban grof Khuen Héderváry imenovan je koncem junija 1903 ugarskim ministrom predsjednikom. S njegovim odstupom započinje se u hrvatskoj politici nova perioda, u kojoj je do danas za razmjerno kratko vrijeme od desetak godina bilo više promjena i u težnjama i u metodi naše politike. Ove promjene nijesu možda ni do sada dovele do stalnog sistema, jer se u našoj politici ukrštavaju sveudilj heterogeni stranački politički i gđjekad lični interesi, od kojih se sada ovi, a sada oni pokazuju moćnijima, ali o tome ne može biti sumnje *da se od godine 1903 nahodimo u novom razdoblju političkog razvitka*, koje se u mnogočemu razlikuje od 20-godišnje periode što ju obilježava ime grofa Khuen-Héderváry-a.« *J. Ibler*: *Hrvatska politika 1903—1913*, I, Zagreb 1914, 5.

Zaključak

Već smo u toku izlaganja ustvrdili da je nastupom mlade hrvatske inteligencije potkraj XIX stoljeća — dobro okarakterizirane imenom Napredna omladina — u javni život Hrvatske ušla jedna nova moralna, etička i intelektualna snaga. Na temelju analize, kojom smo nastojali iz godine u godinu što točnije pratiti idejna gledišta (u kulturi i politici), teoretske teze (u umjetnosti) i kritičke dokaze (u osvrtu na prošlost i ustaljenu tradiciju) Mladih, možemo zaključiti da su oni prije svega djelovali kao ferment cjelokupnog javnog života Hrvatske u tom razdoblju, a osobito u području kulture. Za Hrvatsku sa prijeloma stoljeća takav je proces bio neminovan, i bez njega se ne bi mogla ni zamisliti njena modernizacija. Napredna omladina je kroz svu svoju izobrazbu, vitalnost, mladenačku zanesenost svim novim, razumljivu određenu, a isto tako mladenačku kontradiktornost, te povremenu klonulost — ovu ulogu dobro odigrala. Što se ta mlada hrvatska inteligencija stjecajem okolnosti formirala u tri različita sveučilišna centra — u Pragu, Beču i Zagrebu — pod uplivom učitelja realista Masaryka, književnog teoretičara, senzibilnog individualista Hermana Bahra i odjeka svega toga u domaćoj tradiciji, nije umanjilo njeno značenje. Naprotiv, različiti uplivi, pa razlike u klasnom porijeklu omladine, na koje je S. Radić ukazao već god. 1900, pridonijele su bujnosti strujanja i pobuda, a time i intenzitetu kulturnog života Hrvatske u razdoblju od 1895. do 1903. godine. Osim toga, baš zbog različitih upliva bila je moguća ona osebnost, po kojoj su neki od Mladih dali literarne produkte u stilu hrvatskog fin de sièclea — istodobno s borbom drugih za realističku književnost. U svakom slučaju ta je natprosječna studentska i srednjoškolska omladina djelovala u smislu neminovnog otvaranja hrvatske kulture prema zbivanjima u svijetu, tj. u smislu sinteze nacionalne tradicije i suvremenih smjerova.

SUMMARY

In this essay the author works on a detailed plan of exposing the basis of the movement of the student and school young people, started in 1897 and called »Progressive Youth«; during the transition period, from 19th to 20th century, it played an important part in modernization, meaning Europeanizing, of the cultural and political life of Croatia. The »Progressive Youth« was the main supporter of the literary and art movement: »Croatian Moderna« (in literature) and »Croatian Secession« (in art). After giving a schematic description of that-time general political lines and ideology during Austro-Hungarian monarchy, the author is opening her exposition with a survey of literature on political and literary activity of the Young; she lays the stress on the fact that only a through knowledge of their exploits and works (Theory of Literature, art of painting, the theatre in Zagreb) can give a wholesome idea of their activity from 1895 to 1903 — and that was not done until now. The author continues with an account of various ideological stimuli from home and from abroad that influenced the cultural and political movement of the Young: K. Š. Gjalski with the novel »Radmilović«, H. Taine »Philosophy of Art«, Vienac (»The Wreath«, 1895), T. G. Masaryk

— translations of Russian realistic writers, socialist ideas of that-time Croatia. Special stress is given to the influence of T. G. Masaryk (his real work among people, not only patriotic enthusiasm; not accepting nationalism without ethics; the meaning is brought to the history only by pan-human ethical values) on the group of those students who had burnt the Hungarian flag in the very centre of Zagreb, 1895, and therefore had been expelled from the Zagreb University, and then had continued their studies in Prague; one other group was formed at the Vienna University under the influence of the eminent literary theorist H. Bahr. The third group of the movement of the Youth was formed amongst those students who remained in Zagreb. The main characteristic was to echo the outside events and stimuli in the home tradition, while common to them all was the dissatisfaction with everything that went on in Croatia. The appearance of the Youth movement brings in evidence the split that must have existed among the members of the intelligency: majority of them joined the Rights movement and worked upon the clerical ideas, not accepting the ideology of the Young, not even the ideas of T. G. Masaryk. Every author's statement on the events was proved by the analysis of the original articles in newspapers and magazines of that period and written by the leaders of the movement; the author begins with an exposition of the programme and the activity of the review »Hrvatska Misao« (»The Croatian Thought«, Prague 1897), where the discussion about the relation society-literature was put on with articles of M. Dežman and M. Šarić.

The author continues mentioning the opinion and estimation the Youth writers were forming of the modern Croatian writers: Kranjčević, Preradović and Kozarac and on the other side of the writers like Tresić-Pavičić and Arnold. The Youth liked the idea of the common interests of Serbs and Croats; it was even clearly expressed in the programme of the common cultural work, and cited by the Zagreb collectanea »Narodna Misao« (»The Popular Thought«, 1897), just as well as by the political weekly of the same name and from the same year. Scholl newspapers »Nova Nada« (»The New Hope«, 1897) called for the united Croatian and Slovene Youth, while the texts were printed in both languages. Mainly literary magazine from Vienna »Mladost« (»The Youth«, 1898) continued the same ideological path in the contents as well as in the form: there were articles in Slovene and in cirilic writing. The same was true for the magazine »Novo Doba« (»The New Era«, Prague 1898) that appeared after the »Hrvatska Misao« had been prohibited in Croatia. This magazine did not approve of the ideas on the literary and art values of the circle around the Viennese »Mladost«, reasoning that they were decadent, estranged from the people, sterile imitators of the West. With regards to the »Mladost«, the magazine »Novo Doba« counterclaimed that the »education of people« was to be achieved only if there be the unity of Serbs, Croats and Slovene on the field of the culture. Ivo Pilar, representative of the Young, discussed on the modernistic tendencies in painting (articles in »Vienac«, 1898, then, a brochure too); he explained them to be an »expression of dissatisfaction with the existing in art«, or even to be a new stream welcome to the sensitive mentality of the Croats, and more, to represent the tendency to bring art to all the levels of society. Pilar's ideas brought about an art exposition in Zagreb — an exposition of art masters of different trends. Their search for expression as well as the tendencies of the Young in general in art were given due consideration in a review, published to this occasion by M. Dežman, »Hrvatski Salon« (»Croatian Salon«); they were accompanied with reproductions of the exposition works. M. Dežman commended the frankness of the new art movement, the tendencies to the originality but still conformed to the life and necessities of the people. M. Cihlar-Nehajev and Gjalski were positively reacting to this »coming-out« of the young writers, painters and sculptors.

The author goes on explaining the reasons of the point of view of those writers who did not agree with the ideas of the Young: A. Radić thought that those new tendencies in art jeopardized the national interests; F. F. Kuhač was talking of exposing of the moral interests, while S. Korenić pointed to the jeopardizing of the religious interests. The discussions about the Secession brought in some other eminent people like: J. Frank,

I. Kršnjavi, A. Tresić-Pavičić etc. In 1900, painters and writers started to publish a review »Život« (»The Life«). The author gives a through report on it. »Život« stood against dilettantism, hiding behind the patriotism, it fought for the cultural development, the essential means in people's struggling for subsistence (B. Livadić), it criticized the publishing monopoly and narrow-mindedness of Matica Hrvatska (Dežman-Ivanov). »Život« also declared its point of view with regards to the event of the First Catholic Congress (1900), which proclaimed to be against the movement of the Young. The contributor of »Život«, Čedomil Jakša, a priest, tried to reconcile the generations over the cultural problem. Also in »Život«, an architect, V. Kovačić, the disciple of the Viennese supporter of the Secession Otto Wagner, fought for the modern style in architecture in Croatia, as the justifiable expression of the new period; he stood up for his cause at the time when the leading Zagreb architects still hesitated between secessionist and historical styles. »Život« also followed closely and commented freely the events in the world of Art.

The author tries to show, too, that »Život« though momentarily occupied with art events, did not limit its interests only to those subjects, but that its work comprised: popularization of the Art, of J. Ruskin's social reforms, proclaiming disagreement with police persecuting of modern art achievements in Germany; therefrom arises obvious the author's intention to explain the expansion of the influence of the Young on the youngest generation — e. g. J. Koharić in the »Svjetlo« (»The Light«, 1900) in Karlovac. The author then, explains how the political calamities in Croatia — from the brochure of the Young »Poraz i slavlje« (»The defeat and the Triumph«, Rijeka, 1901) — led to the restoration of the »Hrvatska Misao« (»The Croatian Thought«) in Zagreb, 1902. It was considered to be the continuation of the earlier paper of the same name, as it brought out again, expanding it, the idea of popular husbandry, considering it to be the only possibility to realize other popular aims. The author made note of the dialogue and different contacts of the Progressive Youth with Socialdemocrats, as well as of other problems that interested her and which were discussed by the paper: schools, health service policy, psychological characteristics of the Croatian people, Georg Brandes etc. The author points to the quality of the articles and positive influence of the paper towards the better collaboration of the opposition parties and further development of the Youth movement. The magazine »Mlada Hrvatska« (»The Young Croatia«, 1902) dealt mostly with the cultural problem and, what should be more important, with appreciating the stage of progress the Young had achieved: they replaced the old one-sidedness with a new universality (B. Drechsler). Others, like A. G. Matoš, Z. Kvederova and V. Jelovšek (art critic) worked on it, too. Turning to the role of the Zagreb theatre in the Croatian cultural development, the author stresses the importance of S. Miletić's work on founding the modern Croatian theatre by including in the repertoire of the pieces of Sophocles, Hauptmann and Russian realists, the works of the writers of the movement »Hrvatska Moderna« (»The Croatian Moderna«); the works of Dežman, Chilar-Nehajev, S. Tucić, helping thus the new literary expression to the affirmation. The fact that the ideas of this young generation were felt present in the political life of Croatia was rather obvious from the political events in 1903: the Progressive Youth came out with a political programme, entering thus that year general people's movement in Croatia. The replies from many sides: Dalmatia, Istria, Slovenia, opened the way to the policy of the »new course« and to Croato-Serbian Coalition in 1905.

The author ends up with the conclusion that Progressive Youth was the agent that incited the movement of the whole public life of Croatia, especially in the field of culture; that again, intensified the movements and brought about many good results through the synthesis of national traditions and modern trends.